
SANT NICOLAU: RESULTATS D'UNA PROSPECCIÓ

Eulàlia Morral
Cecília Llobet

Agraïment.

Aquesta campanya ha estat possible gràcies a l'ajuda material de l'Ajuntament de Sabadell, i a la col·laboració desinteressada de nombrosos membres de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació Provincial de Barcelona, començant pel seu propi director, que alhora ho és del Museu Arqueològic de Barcelona, el Dr. Eduard Ripoll, amb l'autorització del qual es portaren a terme les prospeccions. D'entre els primers, agraïm sincerament la col·laboració d'E. Porta, M. Hernández, J. Ventulà, G. Tobias, R. Ten, D. Miquel, X. Dupré, M.ª J. de la Torre, i J. M.ª Miró. Gràcies, sobretot als amics Pere Castellví i Josep Mèrida, sense l'assistència dels quals no s'hauria pogut continuar l'excavació, i als Srs. Tomàs Casañas, Ramon Vall, Rafael Subirana i Albert Roig, del Museu d'Història de Sabadell. Per altra banda, ens cal regradar també als nombrosos estudiants de l'U.A.B. i altres centres, particularment a E. Pleguezuelos, I. Parra, A. Cebrià, A. Esteban, E. Mata, A. Alonso, M. Maymí, M. Grabulós, M. Canicio, V. De Juan, J. Real, J. Ustrell i J. Alberich.

Quant a les orientacions rebudes per a la publicació, hem de citar amb agraïment l'ajuda rebuda del prof. Pau Verrié, del Museu d'Història de Barcelona, i molt especialment dels profs. Manuel Riu i Josep M.ª Salrach, del departament d'Arqueologia Medieval de la Universitat de Barcelona, que tan amablement s'han interessat pels problemes de Sant Nicolau, i han pres de bon grat la feina de revisar els textos. A tots ells, gràcies.

Situació, documentació i descripció de la capella de Sant Nicolau

L'actual capella de Sant Nicolau, identificada des de sempre amb l'antiga església parroquial de Sant Feliu d'Arrahona, es troba situada sobre el barranc de Sant Nicolau, a la riba esquerra del riu Ripoll i a l'est de Sabadell, entre l'actual cementiri i la barriada de Torre Romeu (Fig. 1), (long. 5°48'55", lat. 41°33'25", IGC, full 392, 2.ª ed. 1952).

En l'actualitat les notícies documentals més antigues que coneixem de l'església de Sant Feliu d'Arrahona pertanyen ja al segle XI, encara que segurament ja devia existir abans d'aquesta època. En el present moment el document més antic, datat el 31 d'octubre de l'any 1024, és una donació al monestir de Sant Cugat del Vallès feta per un tal Sendred i les seves germanes, d'un alou i unes terres que tenien en el terme de Terrassa i un molí en la parròquia de Sant Feliu d'Arrahona¹.

S'han conservat també altres documents que mencionen aquesta església durant els segles XI, XII, XIII i XIV, i entre aquests són particularment interessants el testament jurat d'un tal Sendred, que va morir a Itàlia, camí de les Creuades i datat el 20 d'agost de l'any 1039, i el que tracta del benefici de Sant Nicolau —d'aquí vindria l'actual dedicació de la capella—, que va ser fundat l'any 1319 per un tal Bernat Llonch². Del mateix segle és també el benefici de Santa Maria la Lloada, datat l'any 1348, i instituit pel rector de Vilassar, Berenguer Ferrés.

En el segle XIV va començar d'una forma acusada la decadència de l'antiga parròquia que va ser traslladada l'any 1373 a l'església de Sant Salvador³, situada a l'altra banda del riu Ripoll i més concretament on es troba l'actual nucli de Sabadell, nucli que a partir d'aquesta època va ser cada cop més important en contraposició a la decadència de l'antic poblat d'Arrahona.

Sembla ser que a partir d'aquest trasllat, l'antiga parròquia va adoptar el nom de Sant Nicolau, essent donada en època posterior (XV?) a la família Roseta que va construir un mas —el mas Isern— a les parets de la capella. Al llarg del temps el petit edifici va canviar de propietaris, sofrint diverses alteracions i restauracions. Cal citar per exemple que l'any 1702, la família Calders —la seva propietària en aquella època— va obtenir permís per reedificar la capella i obrir una porta que la comunicés amb la masia.

1. Ens cal agrair la referència d'aquest document al Sr. Ramon Vall. En ell podem llegir «...et ipsum molendinum est in paroechia de S. Felici de Araona...» pàg. 145., n.º 495 del vol. II del **Cartulari de St. Cugat**, edició de Rius i Serra, 1946. El document original es troba a l'A.C.A.

2. Aquestes i les altres referències documentals citades en aquest treball procedeixen del llibre d'en Miquel Carreras **Elements d'Història de Sabadell**, Sabadell, 1932.

3. El canvi de parròquia es va produir aprofitant una absència del paborde de Sant Salvador, església que depenia del monestir de Santa Maria de l'Estany. I, si bé aquest monestir va fer una sèrie de gestions a la cort papal d'Avinyó per tal d'impedir el canvi, l'any 1391 el bisbe de Barcelona, Ramon de Les Escalles, va acceptar el trasllat de la parròquia de Sant Feliu d'Arrahona a l'església de Sant Salvador, que es va convertir en l'església de Sant Feliu de Sabadell.

Posteriorment, l'any 1815, la capella de Sant Nicolau va ser tancada al culte, i temps després, l'any 1927, l'Ajuntament de Sabadell va decidir comprar-la, i hi portà a terme diferents campanyes de restauració.

L'actual capella de Sant Nicolau és un edifici molt modest (Fig. 2, A) de reduïdes dimensions (10 x 7,20 mts. aprox.) i la seva fàbrica mostra una sèrie de reconstruccions i alteracions que han modificat sens dubte el seu aspecte primitiu. A l'edifici actual li falta unitat, i presenta una planta molt singular, que fa pensar en dues èpoques diferents de construcció.

L'absis és la part que sembla més antiga. La seva planta és gairebé quadrangular i està construït amb un aparell molt desigual, toscament tallat i amb uns grans carreus als angles, que segurament són aprofitats d'altres construccions més antigues, a l'igual que els dos fragments de làpides romanes dedicades a LICINIUS que es van trobar adossats al mur sud de la capella. Aquest absis, il·luminat per dues petites finestres en forma d'espitllera, podria correspondre a època prerromànica (X?); en canvi l'altre cos de l'edifici, clarament diferenciat, sembla pertànyer a una etapa posterior, que molt probablement podríem situar dintre el període romànic (XI?). Aquesta part té planta rectangular i està col·locada com una nau transversal respecte a l'absis, i, a diferència d'aquest, està construïda amb un aparell més regular, més petit i més ben tallat col·locat en filades força regulars.

Aquest cos de l'edifici presenta en el seu exterior, i en especial en el mur nord, una sèrie de dubtes i problemes (Fig. 2, B). A la part superior d'aquest mur s'hi troba l'arrencament d'un arc —visiblement restaurat en època recent— que recolza sobre una imposta, feta amb pedra tosca. D'aquest mateix tipus de pedra són les dovelles d'una arcada, en l'actualitat tapiada, que es troba també en el mur nord (Fig. 3, A). Aquests dos elements han fet pensar, juntament amb la disposició transversal de la nau romànica, en la possible existència d'una altra construcció més gran, avui dia desapareguda, i a la que pertanyerien l'arc i la porta tapiada.

L'actual porta d'entrada a la capella, d'arc semicircular i amb grans dovelles, és d'època moderna i està col·locada al mur oest, que dona la impressió que ha estat molt retocat i alterat. En el seu angle nord-oest es troba el que sembla ser l'inici d'un altre mur que es prolongaria cap a l'oest.

A la part superior del mur de llevant de la nau, i per damunt de l'absis, hi trobem dues petites finestres cruciformes, que juntament amb la finestra del mur sud, són les que il·luminen l'interior de la nau, totalment llis i sense cap mena de decoració, a l'igual que l'exterior.

L'interior de la capella presenta actualment diferents desnivells del sòl, que són fruit de les diferents restauracions que ha sofert l'església. Les dues parts de la capella, tant l'absis prerromànic com la nau, estan cobertes amb voltes de canó, en les quals són visibles les empremtes de l'en-canyissat.

També l'interior de l'edifici mostra acusades alteracions. En el mur nord de l'absis —que té l'arc triomfal de mig punt— s'hi poden veure restes d'una porta, actualment tapiada, que podria ser la porta que, segons els documents conservats, va obrir la citada família Calders. A les parets de la nau apareixen dues grans arcades, una al cantó nord i l'altra a l'oest, que tenen aspecte modern.

Resum i comentari breu de les anteriors excavacions

L'actual capella de Sant Nicolau, identificada com ja hem senyalat amb l'antiga església parroquial de Sant Feliu d'Arrahona, ha estat un dels llocs que ha suscitat més interès als historiadors locals. Fruit d'aquest interès són les diferents excavacions portades a terme en els seus voltants i els diversos estudis que sempre han tingut com a base la descripció de l'església donada pel Dr. Bosch i Cardellach l'any 1793, i conservada en un volum de les seves «Memòries». A més a més d'una detallada descripció⁴ de totes les restes que es conservaven en la seva època, Bosch i Cardellach va dibuixar una planta de l'església que a pesar de la seva raresa ha estat sempre acceptada (Fig. 4).

Els primers intents per aclarir els orígens de l'antiga parròquia de Sant Feliu d'Arrahona, —de la que en l'actualitat només es conservaria la petita capella de Sant Nicolau que, segons Bosch i Cardellach, seria un braç del creuer— van ser els treballs del Sr. Vicenç Renom. Anteriorment a aquests, cal citar només la troballa d'«un dolium» a Sant Nicolau per Joan Vila Cinca als voltants de l'any 1913⁵.

Les excavacions del Sr. Renom⁶ van ser efectuades en dues campanyes. La primera d'elles comprèn des de l'octubre de 1932 fins a finals de l'estiu de 1945, amb freqüents interrupcions, i la segona, molt més breu, la va realitzar entre els mesos de gener i febrer de l'any 1947. Segons les notes dels seus diaris i el plànol de les excavacions, Renom va trobar entre altres coses, una sèrie de fonaments de parets, pertanyents a edificis anteriors a l'actual capella i altres elements de construcció, com un paviment a l'interior de la capella, que ell va considerar com a «romans».

En el curs d'aquestes campanyes (Fig. 5) es van posar també al descobert una sèrie de restes de murs als voltants de l'actual capella, que Renom va identificar com a pertanyents a la gran construcció descrita per Bosch i Cardellach en les seves Memòries. Cal citar a més a més, la troballa d'un notable nombre d'enterraments i d'una gran quantitat de sitges, tant a l'interior com a l'exterior de la capella.

Procedents d'aquestes excavacions del Sr. Renom es conserven al Museu d'Història de Sabadell una sèrie de materials, tots ells barrejats i sense cap indicació exacta de la seva procedència. Entre aquests, els únics de crèdit són els dos fragments de làpides romanes dedicades a LICINIUS, que, com hem dit, es van trobar al mur sud de la capella. La resta del conjunt inclou materials de totes èpoques, la procedència dels quals és notòriament dubtosa.

4. Bosch i Cardellach, *Memorias...*, probablement del 1797, segons Mn. Ernest Mateu, original conservat a l'Arxiu Municipal de Sabadell.

5. Vila Cinca, J. *Memòria dels treballs realitzats en les excavacions dels voltants del Santuari de Nostra Senyora de la Salut de Sabadell*. Sabadell, 1913.

6. Renom, V. *Diari d'excavació*. Inèdit. (Guardat al Museu d'Història de Sabadell).

La present campanya, motivada pel projecte de convertir la zona en parc municipal, va plantejar-se senzillament com un breu sondeig destinat a comprovar la suposada presència de restes romanes sota les actuals edificacions i a delimitar, en cas positiu, la seva extensió. A la vegada, s'intentaria veure la planta de l'antiga església que Bosch i Cardellach reproduïa a la seva Memòria, i que posteriorment s'havia anat repetint com a certa.

Si bé ja d'entrada tots els signes foren negatius en ambdós sentits, la complexitat dels problemes que s'anaven plantejant i la presència d'enterraments que destorbaven notablement el ritme del treball, obligaren a prolongar l'excavació durant gairebé set mesos, al final dels quals, davant dels grans inconvenients sorgits (destrosses de les restes excavades o en curs d'excavació, manca de col·laboració, etc.) i considerant esgotades les possibilitats de trobar restes antigues, mentre que els resultats obtinguts eren ben diferents d'allò que esperàvem i d'una època que escapava a la nostra especialitat, s'abandonà el jaciment.

Constitució del terreny

Ja en els primers sondeigs es va observar la manca total d'estrats arqueològics, i l'aspecte erosionat de la zona, característiques que resultaren habituals en tot el jaciment. L'argila del terreny està coberta només per una prima capa de terra vegetal, mai superior als 20 cm. en la zona de l'església, excepte en els punts on havia estat abocada runa i escombraries modernament. Immediatament apareixia l'argila roja en la que s'obrien les tombes i les sitges, i en la que —a ben poca fondària— es fonamentaven els murs de les capelles. En direcció al riu, l'espai que s'estén a l'Oest de l'ermita havia estat cultivat fins a l'any 1958, i per tant la capa d'humus superior arribava en bastants punts als 40 cms. de potència, i sovint fins a tocar les capes de tortorà, en el que foren tallats els enterraments 6, 6b i 6c, i la sitja 7. (v. plànol general (Fig. 6).

La inexistència de qualsevol capa que indiqués el nivell trepitjat en moments anteriors, la poca fondària dels fonaments dels murs i el fet que **àdhuc les restes trobades d'una masia relativament moderna** es trobessin conservades només a ran de paviment, ens fa pensar que el nivell del sòl es troba actualment per sota d'on havia estat abans. Això lligaria amb el que diu en V. Renom a propòsit de les parets de la «nau central» i faria creure en un rebaix del terreny relativament recent, posterior a la visita de Bosch i Cardellach i anterior al Sr. Renom. Rebaix o erosió per causa desconeguda, però que degué anar acompanyat de desmantellament de tota mena de restes de construccions (per aprofitar-ne la pedra?), ja que, si no és així,

és difícil d'explicar la manca absoluta de materials de construcció en la quantitat considerable en què s'hi haurien de trobar si es tractés d'un aterrament normal.

Plantejament de l'excavació

Les prospeccions començaren en la zona immediatament veïna a la capella, dins de l'espai que queda entre els seus murs i la franja d'arbres que la rodeja —traïent-li, per cert, tota la perspectiva—. Un cop acabada aquesta àrea, es practicaren una sèrie de sondeigs en el pla que s'estén cap el riu, en forma de trinxeres de poca fondària, convergents davant la capella i en nombre de tres, per tal de delimitar l'extensió del possible jaciment. Posteriorment se'n traçà encara una quarta, perpendicular a les primeres, i es marcaren així una sèrie de punts que semblaven interessants i que posteriorment foren excavats (Fig. 6).

1. L'església

Nombrosos eren els problemes que presentava —i presenta encara— la successió de construccions i de reformes posteriors, a més de restauracions no sempre prou documentades, d'aquesta esglésiola de Sant Nicolau. Si bé des d'un principi vem considerar circumstancial el fet que en els seus murs s'haguessin aprofitat elements més vells, com és el cas dels fragments de làpida o de grans carreus que mostren senyals d'utilització anterior, tenint en compte la proximitat de la villa de la Salut, que forçosament hagué de servir de pedrera a les construccions medievals dels voltants, coneixent els plànols traçats per en V. Renom al final de les seves excavacions a l'interior de la capella, semblava lògic pensar que sota els murs que ara veiem existien vestigis més antics. Apart d'això, intrigava també la desaparició tan absoluta de la resta de l'església, si donàvem crèdit a les notícies de la visita d'en Bosch i Cardellach. Existència que, en canvi, semblava demostrar-se per l'arrencament d'un arc en direcció al nord que s'observa en l'angle NE de la més moderna de les capelles, i per una paret N/S que aflorava prop del seu costat Oest. (plànol, n.º 5).

En funció de tot això, es van obrir diverses cates, els resultats de les quals fou repetidament negatiu:

cata perpendicular al mur Nord de l'església, traçada exactament sota l'arcada que citàvem, fins a trobar la paret o pilar en què lògicament havia de descansar (plànol general, Fig. 6,

n.º 1). Apareix l'argila a pocs centímetres de la superfície, i no hi ha cap resta de construcció ni de materials de cap mena. Casualment es troba un costat de la vora d'una sitja, que obliga a ampliar la cata cap a l'Oest. (v. part 3) (n.º 17).

cata ran del fonament de la mateixa arcada, per a veure la fondària a què arriba; es perd després de tres filades més de pedra, que toquen directament l'argila verge. (n.º 17).

cata en l'angle SE de la capella antiga, amb la mateixa finalitat d'observar el fonament, pensant en la possible presència de murs antics. Resultat totalment negatiu: no queden més de 30 cm. de paret sota el nivell de la vorera actual que rodeja l'església. (n.º 2) Fig. 6.

cata en direcció E/O, davant el mur Nord de l'església, destinada a comprovar l'existència de l'absis dibuixat per en Bosch. Sota la terra vegetal (15 cms. escassos) i una bossa de runa moderna, apareix la terra natural on s'obre la fossa d'un enterrament, just al bell mig d'on pertocaria que hi hagués la capçalera de la «nau central». (n.º 4, enterrament v. part 2, n.º 18).

cata davant l'angle NO de la capella més nova, per tal de determinar la possible continuació del mur Nord formant la tan citada nau principal, que podria haver estat limitada pel mur Oest. (n.º 3). Resultat igualment negatiu.

neteja del mur Oest (Fig. 6 n.º 5) intentant veure la llargada i possibles angles, i la profunditat. Resulta ser tan sols la darrera filada, que descansa ja sobre la terra verge, i que es perd per ambdues bandes sense restes de cap angle ni cap variació en la seva orientació. Continua de forma irregular fins pràcticament davant la línia de l'actual porta d'ingrés a l'església, i la forta acumulació de fragments d'ossos en aquest punt on es perd ens impulsà a obrir una nova cata en aquest indret, que donaria lloc a la troballa d'un altre enterrament. (V. part 2, n.º 15).

cata, encara, per localitzar el que en Bosch considerava com a creuer Nord de la seva gran església (Fig. 6 n.º 16). Aparegueren en aquest punt les restes d'una masia (v. part 4) que ell ja degué trobar enderrocada (ja que no la cita), i que pensem que deu correspondre al «mas Isern», ben documentat dels segles XV al XVIII —principis—.

Evidentment, després de tot això les possibilitats de trobar la planta d'una església de les dimensions i característiques que, després d'en Bosch, s'han anat donant sempre per certes, quedaven exhaurides. Com a darrer intent, s'inicià a continuació el rebaix sistemàtic de l'humus superficial en tot l'espai que envolta la capella. Es descobriren, així, nous enterraments (v. part 2) i les restes de dos pilars de pedra i argamassa d'aspecte modern, precisament al mig de la suposada nau central (v. plànol Fig. 6 n.º 9 i 10). Això acabava d'allunyar-nos del tot de la idea d'en Bosch i Cardellach.

2. La necròpolis

Ja s'ha parlat més amunt de la troballa de diverses tombes durant els sondeigs efectuats al voltant de l'església. Semblantment, en les prospeccions fetes en la zona Oest, entre la capella i el riu, es localitzaren nous enterraments, que per la situació allunyada donen idea d'una gran necròpolis, si pensem que lògicament devia començar-se a enterrar en la zona immediatament contigua a la parròquia, estenent-se posteriorment. La sèrie de sepultures excavades, si vé no és nombrosa, es presenta interessant per les variacions en la seva tipologia i la seva posició, que forçosament han de correspondre a diferents moments i potser, fins i tot, a canvis de creences o rituals.

Tenint en compte la manca de restes arqueològiques en l'interior de les sepultures que ens permetessin determinar-ne la cronologia, i esperant la pròxima aparició de l'estudi antropològic de les restes, que es presenta molt interessant, ens limitem aquí a donar una breu descripció de cada una de les tombes, de las quals s'ha intentat confeccionar un esquema tipològic general (fig. 22), i que són només una petita mostra del que sembla ser una gran necròpolis que degué funcionar durant tot el temps en què l'actual capella de Sant Nicolau fou utilitzada com a parròquia —segles IX-X (?) al XIV—.

SECTOR EST (plànol general, n.º 24 i fig. 7 i 8B).

n.º 24.⁷

Tipus: fossa cavada en la terra, i delimitada per una fila de pedres irregular, amb argamassa.

Orientació: E/O. cap a Ponent. Cara mirant al Sud.

Posició: decúbit supí, braç esquerre sobre el ventre; dret estirat.

Estat de conservació: molt deteriorat.

Material: 1 clau de ferro al costat de la mà dreta.

n.º 25.

Tipus: id. anterior (Fig. 6 n.º 26, fig. 7 i 8A).

Orientació: E/O. cap a Ponent, cara recta.

7. 24, 25, 26 i 27 apareguts en el rebaix sistemàtic del costat Est.

Posició: decúbit supí, braços estirats al costat del cos.

Estat de conservació: molt deteriorat, fortament clavat en l'argila, i crani esclafat.

Material: inexistent.

n.º 26: durant la neteja i delimitació dels murets del n.º 24 aparegueren al seu costat NO els peus d'un altre individu, que es degueren destrossar quan modernament es construí la vorera que rodeja l'església, i que s'orientava també E/O, amb el cap a Ponent. (Fig. 6 n.º 26, fig. 7 i 8C).

n.º 27: (Fig. 6 n.º 27, fig. 9).

Tipus: fossa cavada directament a la terra, sense delimitació.

Orientació: E/O, cap a Ponent.

Posició: decúbit supí, mà esquerra sobre el ventre, braç dret estirat.

Estat de conservació: fragmentari. Aquest enterrament, trobat com els anterior en el rebaix sistemàtic de l'humus superficial de darrera l'església, va ser destrossat per desconeguts abans de la seva excavació. Per tant, el coneixem de manera molt incompleta, ja que van poder salvar-se tan sols part de les vèrtebres, pelvis i braços.

Material: barrejats amb la terra que va quedar escampada després de la destrossa, van trobar-se alguns fragments de ceràmica vidriada i un fragment de vora d'oinocoe espatulat (fig. 23, n.º 12), de pasta grollera amb abundant i gros desengreixant de quarç, color beige (2/C3)^{7b}. De totes maneres, aquests materials han de ser presos amb poques garanties, ja que podrien provenir de la capa superior.

n.º 18: Trobat en la cata oberta per a localitzar el possible absis. (Fig. 6 n.º 18, fig. 9 i 15D).

Posició: fossa senzilla, sense delimitació exterior.

Orientació: E/O, cap a Ponent, cara recta.

Posició: decúbit supí, braç esquerre sobre el pit, dret estirat.

Estat de conservació: excellent.

Material: inexistent.

Com es pot observar en els dibuixos que acompanyem, i en les mateixes fotografies, els núms. 24, 25, 26 i 27 es troben al mateix nivell aproximadament, mentre que la profunditat del n.º 18 és molt superior.

^{7b}. LLANOS, A. - VEGAS, J.I.: *Ensayo de un método para el estudio y clasificación tipológica de la cerámica*. Estudios Arqueología Alavesa, VI, Vitoria, 1974, pàgs. 265-313.

SECTOR SUD. (plànol general núms. 20 a 23, i 28 a 30).

Comprèn set inhumacions i una sitja, descoberts en practicar la cata SE i durant el rebaix de la zona per a treure la capa de terra vegetal, en busca de restes de possibles construccions.

n.º 20 a. (pl. general, fig 6, n.º 20 a i figs. 10, 11, 12).

Tipus: fossa rodejada per un muret de pedra i argamassa, de factura més cuidada que els de la banda Est, i de més gran tamany. A sobre es trobaren diverses tègules planes trencades, i imbrexs que devien haver servit de coberta plana i foren malmeses en el moment d'obrir la terra per a plantar la filera de xiprers que rodeja la capella, i que passava justament pel costat Nord de l'enterrament. En el seu interior, i sota les restes del difunt, té una base plana amb un senzill paviment de morters. Aquest tipus de sepultura podria situar-se dins la tradició antiga, potser a finals del segle IX o principis del X.

Orientació: E/O, cap a Ponent, cara mirant l'església.

Posició: decúbit supí, braços estirats al costat del cos.

Estat de conservació: molt precari. Crani esclafat i vèrtebres i costelles pràcticament desaparegudes.

Material: 1 fragment de paviment de picadís entre la terra que omplia la fossa.

n.º 20 b. Llit de tègules planes, limitat per ambdues bandes per una línia de petites pedres i argamassa. No es van trobar restes del difunt.

Orientació: E/O.

Immediatament al Nord del n.º 20 a i sota, també, d'on venien els altres, s'estén una zona (v. plànol fig. 6) que presenta una mena de sòl de pedres i argamassa, molt irregular i amb un rústeg muret a la banda Nord. Sobre aquesta base aparegué un fèmur enganxat a un fragment de pelvis, com si s'hagués tractat també de les restes d'un enterrament similar al 20 a, amb el qual compartís les parets. L'estat de destrossa, però, impedeix assegurar-ho.

n.º 22: (Fig. 6 n.º 22, figs. 10 i 11).

Tipus: fossa excavada en l'argila i coberta amb tègules i pedres (?).

Orientació: E/O, cap a Ponent.

Posició: decúbit supí.

Estat de conservació: molt fragmentari. És un altre del enterraments que van sofrir la destrossa de desaprensus, que van practicar en

aquest punt un formidable forat fent desaparèixer així tota la meitat inferior de l'esquelet, la coberta i la forma de la fossa. El crani quedà també notablement desplaçat.

Material: en acabar de treure el que havia quedat, va aparèixer entre la terra els elements que citem a continuació, encara que per haver estat trobats en aquestes circumstàncies són mancats de valor:

1 ullal de porc.

2 fragments de ceràmica inclassificable. (1 gris, 1 roja).

1 vora d'una gerreta de ceràmica roja (2/A4) (n.º 25), tornejada i amb restes d'engalba vermella interior i exterior (Fig. 23 n.º 11).

n.º 28.

En el mateix forat obert per clandestins, i que destrossà l'individu del n.º 22, aparegueren els peus d'un altre enterrament, situat al seu costat Sud i una mica més a l'Oest (plànol general, fig. 6). No s'ha excavat.

Tipus: sembla que és una fossa excavada en l'argila, sense delimitació exterior.

Orientació: E/O.

n.º 21 (Fig. 6 n.º 21, fig. 13A).

Al costat d'un pou obert modernament i destinat al cultiu de la zona circumdant, aparegué el crani d'un altre inhumat, del tot isolat, i la resta del qual devien trencar en construir potser el mateix pou.

Orientació: E/O.

n. 29 (Fig. 6 n.º 29, fig. 10, 11, 13B).

Tant aquest com el corresponent al n.º que segueix, es troben a un nivell molt superior als altres, i es col·loquen justament sobre l'espai que deu ocupar la resta de l'individu del n.º 28, no excavat. Es situen perpendicularment a ell, i són, evidentment, posteriors.

Tipus: fossa senzilla, molt malmesa per trobar-se molt superficialment i a prop de la tanca de xiprers, en plantar la qual van tallar-hi els peus, igual que al n.º que segueix.

Orientació: N/S, cap al Nord i cara recta.

Posició: decúbit supí. Mà dreta sobre el ventre i esquerra estirada.

Estat de conservació: molt deficient.

Material: inexistent.

n.º 30: (Fig. 6 n.º 30, fig. 10 i 11).

Tipus: fossa en les mateixes circumstàncies que l'anterior, però amb gran quantitat de petites pedres al damunt i al voltant.

Orientació: N/S. Crani molt deteriorat, i cara segurament recta.

Posició: decúbit supí. Braços estirats al costat del cos.

Estat de conservació: molt deficient.

Material: Inexistent.

n.º 23: (Fig. 6 n.º 23, fig. 10, 11, 20 A i B).

Aparegué molt a ran del nivell actual del terreny un gran amuntegament de pedres, que cridà l'atenció perquè en tota la zona no n'hi han. Entre elles, a diferència del voltant, la terra era fluixa i fosca de color. En anar-lo desmuntant, va trobar-se finalment la boca d'una enorme sitja, totalment plena de terra i pedres, sense cap mena de materials. Ha quedat per acabar, donades les circumstàncies dites al principi.

El conjunt Sud presenta, aparentment, i tret dels núms. 29 i 30, una certa unitat; els enterraments 20a, 22, 28 i 21, i el llit del 20b, i la sitja o fossa del 23 es situen a un mateix nivell, i els morts estan orientats tots igual. Per altra banda, els núms. 29 i 30 indiquen no solament una continuació de la necròpolis sobre la mateixa zona, apart de la que degué tenir lloc en extensió, sinó també que en un determinat moment, que per la manca de materials no podem precisar, hi hagué un canvi en les pràctiques d'enterrament, orientant-se els inhumats de N. a S. Això ho veurem també en algun altre punt, i és una de les coses que fa particularment interessant l'estudi d'aquesta necròpolis, la data final de la qual sembla que ve molt ben assegurada pel trasllat de la parròquia a finals del segle XIV.

SECTOR OEST.

n.º 15 (Fig. 6 n.º 15, fig. 14, 13C i 15A).

Cata oberta en l'extrem sud del mur E/O, (V. III, I). Sota la terra vegetal, i clarament diferenciada de l'argila del terreny, es trobà una forta acumulació d'ossos i una taca de terra de descomposició. Així es descobrí el que seria una nova fossa d'enterrament, delimitada i en part coberta per una sèrie de pedres de grans dimensions entre les quals apareixien abundants ossos que donaven la idea de successives neteges de la fossa per a practicar-hi noves inhumacions. Finalment, a sota de tot, i ja neta la fossa de pedres i gran quantitat d'ossos en el més absolut desordre, aparegueren les restes d'un individu sencer, suposem que el darrer enterrat.

Tipus: fossa excavada en l'argila verge, cruciforme i lleugerament corbada.

Orientació: E/O. Cap a Ponent, i cara mirant al Sud.

Posició: decúbit supí. Mans plegades sobre el ventre.

Estat de conservació: bo. Importants taques de carbó sobre el tòrax, les mostres extreïdes del qual no han permès determinar el seu origen.

Material: en l'enterrament inferior: un fragment que no dóna forma de ceràmica del tipus espatulat, com la del n.º 27 i la sitja 17.

n.º 6: (Fig. 6 n.º 6, fig. 16 i 15 B. i C).

Descobert en els sondeigs practicats en el pla a l'Oest de l'església.

Tipus: antropomorf, tallada en el tortorà i tapada amb tres lloses del mateix material.

Orientació: E/O. Cap a Ponent. (Crani invertit i mandíbula inferior caiguda sobre l'espatlla dreta).

Posició: decúbit supí. Mà dreta estirada al costat del cos i esquerra sobre el ventre.

Material: 6 petits fragments de ceràmica gris típica medieval, que no donen forma, tot i que pertanyen a la mateixa peça. Desengreixant abundant de quarç i mica.

L'enterrament era intacte, i buit interiorment, excepte la mica de terra que al llarg del temps s'havia anat filtrant per les esclotxes de les lloses. Hem de remarcar precisament la presència d'una falange de la mà al costat del cap, dues més al costat del colze esquerre, i una del peu entre les dues cames. Pensem que això, i l'igual que la posició invertida del crani, pot ser degut al pas de rosegadors, o simplement de l'aigua, per dins de la tomba buida de terra. Aquest tipus de sepultura sembla que pot situar-se amb bastant aproximació a finals del segle IX o principis del X.

n.º 6b i 6c.

Seguint el sondeig cap al Nord, encara aparegueren indicis de dos enterraments més del mateix tipus, però sense llosa de cobertura. Per la forma que pren el tall de la roca, les fosses semblen iguals que l'anterior, o almenys trapezoidals. No s'excaven.

Tipus: fossa tallada en la roca.

Orientació: E/O.

n.º 7 (Fig. 6 n.º 7, fig. 19 i 21C).

A poca distància dels núms. anteriors, una curta fila de pedres donava lloc a l'ampliació del tall, resultant ser una petita paret de còdols i terra que limitava pel costat Sud una sitja tallada igualment en la roca natural. Aparegué plena de terra, sense res de material, i cal notar que el seu

costat Nord no té pas la forma de sac habitual, sinó que la roca baixa suaument cap a l'interior sense formar boca. Ademés, té una altra sitja veïna a l'Oest, amb la qual és secant, i que no hem excavat.

Dins, segurament, d'un context molt més ample, aquesta zona pot considerar-se unitària en les seves característiques. Per altra banda, no creiem pas que es tractés d'un conjunt isolat, sinó que la seva situació deu dependre de l'extensió ja relativament gran que havia pres un cementiri que lògicament es degué començar ran mateix dels murs de l'església. El fet de trobar, doncs, a una distància considerable un tipus d'enterrament tan característic com és l'antropomorf, faria pensar en una data més o menys alta per a la consagració de l'església, i ens inclinaria també a suposar que el tipus de «cista» o inhumació amb tosc muret de pedra al voltant com són els núms. 24 i 25, així com la simple fossa sense delimitació exterior, poden ser anteriors en el temps als antropomorfs.

n.º 8 (Fig. 6 n.º 8, fig 17 i 18).

Part d'un amuntegament de pedres molt semblant a l'aspecte que oferia el n.º 23 abans de començar la seva excavació, fou igualment posat al descobert en els sondeigs del costat Oest de l'església. Més tard, s'obrí allí una cata per assegurar que no es tractés d'un mur parcialment enrunat i, com gairebé era ja habitual, ens topàrem amb una altra inhumació. Aquesta, però, es presentava interessant perquè, com les 29 i 30, s'orientava de N a S. La fossa era coberta aquí per un potent estrat de terra de conreu, i s'obria, en forma molt irregular, en l'argila verge.

Tipus: fossa cavada en l'argila, sense indicacions exteriors.

Orientació: N/S. Cap al Nord, invertit.

Posició: decúbit supí. Braços estirats al costat del cos. Li mancava la mà esquerra.

Estat de conservació: no hi havia restes de les vèrtebres ni de gran part de les costelles.

Material: inexistent.

El crani estava de cara a terra, i la mandíbula inferior quedava desplaçada a la dreta, esclafada a terra. El coll i les espatlles eren coberts per una gran fusta, que s'extragué juntament amb ells i es troba actualment en investigació. Tenia la mà dreta trencada. Mancava igualment la part esquerra de la pelvis, i part del cap del fèmur del mateix costat. La part baixa del braç esquerre presentava senyals de color negre, com si hagués estat, en part, carbonitzat.

Per altra banda, en el costat Oest de la cata, ran mateix del tall, s'observen els peus d'una altra inhumació, situada a la mateixa fondària que l'anterior, però orientada E/O. No s'ha excavat, com tampoc la possible sitja.

3. Elements isolats.

Es parlà més amunt d'una sitja descoberta a conseqüència de la cata que s'havia obert per a intentar localitzar l'extrem Nord de l'arcada NE de l'església, i que va resultar infructuosa.

La sitja així trobada (Fig. 6 n.º 17, figs. 19 i 21A), en canvi, ha resultat ser pràcticament l'únic conjunt tancat de materials de tot el jaciment. La seva forma és gairebé cònica, el fons pla i la fondària escassa, i es tallà en l'argila roja del terreny. Des del començament fins a poc més de mitja fondària anaren apareixent gran quantitat d'ossos d'animals, barrejats amb fragments ceràmics de varies peces diferents, en absolut desordre. La part baixa, en canvi, resultà pràcticament estèril.

Inventari complet dels materials:

84 frag. de **ceràmica gris tornejada**, amb gros desgreixant de quarç, 21 dels quals són inclassificables i la resta poden agrupar-se en quatre peces diferents. Cal destacar, com a únics fragments amb forma: 10-11: fragments de la mateixa peça, una olla amb fortes estries de tornejat a l'interior, pasta molt cuita i color uniforme, gris fosc. (1/H3 aprox.) (Fig. 23 n.º 8).

12. fragments de vora del mateix tipus (Fig. 23 n.º 6).

13. id anteriors (Fig. 23 n.º 7).

14. part central del cos d'una altra peça, carenada i de pasta molt grollera. Color com totes les anteriors, amb algunes taques més fosques (Fig. 23 n.º 5).

6 frag. de **ceràmica roja**, tornejada, entre els que cal notar:

5. vora grollera de pasta molt cuita, amb quarç i mica abundant. Interior pasta color gris (2/D1), i exterior roja (2/B6 aprox.). La mida del fragment no permet donar diàmetre (Fig. 23 n.º 9).

6. vora lleugerament tancada d'una peça de bona qualitat, amb restes d'engalba vermella a l'interior i exterior; la pasta és depurada amb mica, molt ben cuita i el color és roig intens (2/B5). El recobriments és més fosc (3/B3) i molt espès (Fig. 23 n.º 4).

5 frag. **oinocoe superfície espatulada**. D'entre ells:

8. fragments vora corresponent a la part del bec, d'argila finíssima color gris intens, mentre que per fora el color és beige (2/E3). Superfície interior allisada, exterior espatulada (Fig. 23 n.º 2).

- 1 Fragment **ceràmica vidriada verda**, rodada, d'aspecte antic, que recorda vagament els vidriats romans. L'interior es irregular, i sembla iniciar la forma d'una llàntia (?). Pasta rugosa i dura, de color gris (Fig. 23 n.º 3).

A més: 2 peces dentàries humanes.

394 fragments d'ossos d'animals, dels quals els que han pogut classificar-se corresponen a⁸:

cabra adulta (omòplats, potes i algunes peces dentàries)

cabra no adulta (falanges)

bou (1 falange)

porc no adult (id.)

aus indeterminades (ossos varis)

conill (part del crani i una peça dentària)

rosegador (mandíbula)

carnívor indeterminat (1 frag. dent, 1 os indeterminat)

No considerem alguns fragments de paviment i de teules apareguts a dalt de tot. En conjunt, segons el prof. Riu, pot datar-se amb seguretat entre els segles X i XII.

Sitja 14 (Fig. 6 n.º 14, figs. 19 i 21B):

En el sondeig obert al NO de la capella i sota una terra d'aspecte remenat, apareix només el fons d'una petita sitja, molt irregular i amb banqueteta en la base, i que pensem que no s'hagués ja en part destruït fa anys, ja que no s'observen senyals de la part superior i boca. Com a únic material, va donar tres fragments d'olla gris i 4 ossos indeterminables, molt trossets.

Pilars (Fig. 6 núms. 9 i 10):

Durant el rebaix sistemàtic de la terra superficial emprès, com a tot el voltant de la capella, en el costat NO, aparegueren dues bases o pilastres quadrades, el significat de les quals desconeixem, però que marquen un eix desviat en relació amb els murs de l'església, i que a més deixen entre elles i aquests un espai reduïdíssim, de forma que es fa impensable que les dues coses pertanyin a un mateix moment. L'únic que podem dir, fins

8. Agraïm als membres de l'Institut de Paleontologia, i en particular al Dr. Crusafont i al Sr. Santafè la bona voluntat que han pres en estudiar-los.

ara, és que no hi ha indicis de la famosa nau central d'en Bosch, i que, si és que algun dia va existir, hauria d'haver estat molt més alt el seu fonament que el nivell a què ara trepitgem el sòl. Si això sembla difícil, ja que no lliga gens amb la fondària a què baixen els fonaments de la part de l'església conservada, passat d'aquesta ja no hi ha cap més possibilitat de buscar la nau, ja que l'argila on s'enfonsen els dos pilars és totalment verge. Per altra banda, intentant trobar algun vestigi que pogués donar-nos indicacions sobre la cronologia dels tals pilastres, s'obrí un sondeig al costat del més occidental. De seguida començà a notar-se en la seva banda E una considerable taca blanquinosa, que corresponia a materials de runa llançats, i que van resultar concentrar-se en una sitja o fossa irregular que aprofitava com a paret la citada cara del pilar. Aquest acaba a 60 cms. de fondària respecte al nivell actual del sòl, i la paret sembla feta per anar vista, en aparell petit i regular muntat amb argamassa. La fossa (Fig. 20C), que roman inacabada per les dificultats que sorgiren a mitja excavació, donava enorme quantitat de runa moderna (teules, encanyissat, etc.) entre la qual aparegué un fragment de vora de dòlium que devia procedir d'una paret ja que porta argamassa enganxada, tres fragments d'olla gris i ossets de ratolí o similar. Tot plegat, d'un aspecte molt recent, sense que tinguem més dades certes. Tenint en compte la porta que, segons consta en documents ja citats i s'observa en la pròpia paret de l'església, van obrir els amos de la masia veïna a la capella per a utilitzar-la, pensem en la possibilitat que aquests restes formessin part d'alguna dependència de la casa.

Materials:

15. fragments de vora d'una olla gris, amb pasta grollera i quarç abundant i gros. Color aprox. 1/E2. Restes d'argamassa enganxada, com si procedís de paret, a l'igual que la peça que segueix (Fig. 23, n.º 10).

4. vora de dòlium d'uns 30 cm. aprox. de diàmetre de boca. Argila tova amb gros desengreixant de quarç i mica, color 3/E5 (Fig. 23 n.º 13).

4. Elements posteriors. La Masia

Per intentar encara localitzar el possible creuer, que segon la idea d'en Bosch hauria existit en simetria amb la part de la capella nova que ara veiem, es va obrir una cata en el punt on indicaven els seus croquis (Fig. 6 n.º 16). D'aquesta manera van localitzar-se les restes d'un mur de 0,70 m. de gruix estucat per ambdós costats i que es podia seguir fins a uns 2 m. de llargada, on es perdia. Ampliada la cata, va aparèixer al seu costat un paviment de maonets, típic de masia, i es veia ben clar com la seva orientació no tenia pas res a veure amb la de l'església. Evidentment, ens havíem topat amb les restes de la casa que coneixíem només documentalment i

que en Bosch no cita en els comentaris de la seva visita. Aquesta paret és un mur interior, com ho prova el seu revestiment per ambdós costats, i a ran mateix d'ell, en el paviment abans citat, s'obre la boca d'una gran gerra (Fig. 21D) que suposem devia servir per guardar oli, com és habitual encara en molts llocs, i que mostra en les seves parets el nivell on el líquid arribava. Les mostres extretes eren, però, tan calcificades, que no van poder confirmar el seu contingut. La boca d'aquesta gerra, a l'igual que el sòl de l'habitació, apareixia cobert d'un prim estrat de runa, i del seu interior, després d'extretes les pedres caigudes, van sorgir fragments de diverses peces ceràmiques, de vidres —molt trossejats, que no permeten conèixer la forma dels recipients (apart d'un broc de porró o setrill)—, ossets de volatils (?) i de ratolí, tres claus de ferro i closques d'ou.

Els únics materials que donen forma, i que poden datar-se amb certa seguretat són:

30. Part alta d'una gerra, de pasta rugosa i molt cuita, color 2/B5, vidriada per dins i en la part alta de l'exterior, del mateix color (Fig. 24 n.º 4).

31. Mesura. Pasta tova, color 3/A3, i vora tallada després de la cuita i del vidriat, sense polir. Vernís verdós vidriat, en la part alta de l'exterior, i superfície lleugerament fumada en la cuita. Porta un grafit 8, a mitja alçada, i un altre sota la vora, de significat desconegut (Fig. 24 n.º 1).

32. Part inferior d'una peça de grans dimensions, de pasta dura i amb desengreixant de quarç abundant, color 2/B5 aprox. i amb restes (Ref. 24 n.º 5) d'engalba blanca a l'exterior (2 fragments).

34. Cassola, conservada gairebé totalment, encara que molt fragmentada. Argila color 2/D6, amb l'exterior parcialment ennegrit i vidriat marró a l'interior que s'estén també sobre la vora i regalima a l'exterior. Nansa aplicada molt petita (Fig. 24 n.º 2).

36. Càntir, en argila dura i ben cuita, color 2/B4 i vidriat verd en la part alta exterior. Peu de secció triangular (Fig. 24 n.º 3).

* * *

Com a complement, incloem a continuació una relació dels materials trobats en superfície en tota l'extensió del jaciment:

2. Vores olla, pasta grollera, amb quarç i mica, tornejada i color aprox. 1/G1 (Ref. 24 n.º 8).

27. Vores olla gris, grollera, amb quarç, color 2/E4 aprox. (Fig. 24 n.º 12).

26. Vores del mateix tipus que les anteriors, també tornejada, color 3/E-6 3/H2 (Fig. 24 n.º 10).

33. Fragments oinocoe, superfície espatulada. Pasta grollera, color gris interior (2/D2), amb quarç i rosat per fora (2/C5) (Fig. 23 n.º 14).

3. Vores peça tornejada 218 mm. radi, color beige-rosat (Fig. 24 n.º 11).

26. Vores de pasta fina, dura i compacte, color oscil·lant 2/E4 - 2/C4 (Fig. 24 n.º 10).

1. Nansa, rodada, en ceràmica roja, argila dura i fina, color 3/B4 aprox. Fig. 24 n.º 7).

22. Fragments ceràmica roja, tornejada, basta, que per la forma sembla recordar un oinocoe (Fig. 24 n.º 9).

29. Fragments d'un plat de verd i manganès, trobat entre l'argamassa del tapiat de l'arcada Nord de la capella antiga. Datat, per tant, amb certa seguretat (Fig. 24 n.º 6).

Conclusió

De tot això, en resulten tres conclusions molt clares:

1. — En primer lloc, **no existeixen restes antigues en aquest indret**, i, més concretament, romanes. La presència de tègules i un fragment de dòl·lum no és en absolut significativa, ja que la producció d'aquests elements perdura, segons sembla, fins el segle X de l'Era. Per tant, la seva presència aquí és absolutament normal, i sobretot tenint en compte que la forma de les tègules trobades demostra la seva data tardana (fig. 3, B.). El fragment de vora de dòl·lum trobat en la fossa del primer pilar, i que reproduïm en la fig. 23 (n.º 13), ja hem vist com, a més, duia restes de morter enganxat, i per tant es tracta d'un element aprofitat per a construcció, com passava també amb els fragments de làpida que formaven part de la paret Sud de l'església més vella. L'expoliació de restes antigues per a aprofitar-ne els elements per a la construcció és ben coneguda a tot arreu, i devia ser fàcil en aquest cas tenint tan veïna la villa romana imperial de la Salut.

Quant a les restes donades com a romanes pel Sr. Renom, cal remarcar que el tipus de paviment de picadís que cita a dins de l'església, es dona perfectament en època alto-medieval. I de les altres dades per ell donades, com dels materials que avui consten al Museu d'Història de Sabadell com a procedents de la seva excavació, ens dol de dir que poca cosa se'n pot treure en clar. Queda l'interrogant de la troballa d'un dòl·lum que féu en

J. Vila Cinca, segons diu en la memòria que publicà el 1913, ja que, de la peça en qüestió, s'ignora totalment on va anar a parar. Per altra banda... qui no ens assegura que no es tractés d'una gerra més de la masia, com la que hem trobat i que forçosament n'hi ha d'haver d'altres...?

2. — El segon punt a tractar és el de l'església: La famosa gran església de Sant Fèlix d'Arrahona de la qual Sant Nicolau hauria format part com a braç dret del creuer. Tal com estan les coses en aquest moment, hem de dir que resulta impossible d'assegurar-ne l'existència:

a) Pel resultat evidentment i absolutament negatiu de les cates.

b) Perquè l'única notícia, amb un croquis aproximat de les restes, ve d'en Bosch i Cardellach, però cal tenir en compte:

I. La visita del Dr. Bosch, com diu ell mateix en la seva Memòria, tingué lloc el 1793.

II. Queda documentalment provada l'existència, des del segle XV aproximadament, d'un mas veí a l'església, als propietaris del qual es cedeix aquesta. Podríem pensar en un veïnatge relatiu, de terres o de propietats, si no fos que hi ha encara un altre document, datat amb exactitud al 1702, en el que la família Calders, que devia ser en aquells moments la mestressa de la casa, rep el permís de **reedificar** la capella i obrir des de la casa una porta de comunicació directa amb aquella. Per tant, els dos edificis es tocaven.

III. Ara, després de la campanya, podem assegurar **on era la casa**, perquè l'hem trobada. Podem, doncs, afirmar que l'estatge era, precisament, al Nord de la capella; i sabent això, podem ja deduir que la porta de comunicació amb la casa és la que es troba encara tapada, a la paret Nord de l'església antiga: el tipus hi correspon perfectament.

Llavors:

Suposant que hagués existit una església més gran que la que coneixem ara:

quan es va fer la casa —i deixant apart el document del XV— al segle XVIII, **no hi era**. O l'haurien desmuntada pedra per pedra, inclús el fonament, cosa que no sembla pas probable si tenim en compte que precisament demanen permís per a restaurarla, sense fer distincions de que fos només una part. Per tant, sembla que no coneixien ja altra església que la nostra.

quan el 1793 va pujar-hi, doncs, en Bosch i Cardellach, no va poder veure-hi les restes de cap església, sinó les d'una casa, que devia haver estat abandonada no pas gaire anys abans que ell hi pugés, i que devia ser el que el confongué: ho confirma el trobar-se una dependència de la casa exactament en el punt on ell va creure apreciar «otra especie de crucero».

I a la casa deuen correspondre possiblement els dos pilars, així com les restes que en Bosch identificava a l'absis, i dels quals sembla que en V. Renom va trobar encara l'empremta del fonament, que pensem que ha de correspondre a la zona de runa i restes de material de construcció que trobarem ran de superfície, en la cata on més avall apareixia el n.º 18.

Evidentment, queda l'interrogant de l'arcada dovellada amb pedra tosca que des dels murs de la capella es dirigeix al Nord, i el de l'arc tapat en la mateixa paret, que semblen talment indicar que podia haver-hi quelcom al Nord de l'església, més antic que les cases, o que, almenys, els constructors tenien la intenció que hi fos (potser va romandre inacabat?). Però d'això, avui no en podem saber res, a no ser que en un futur es trobin nous documents, perquè el terreny esdevé absolutament exhaurit.

Cal, doncs, que esborrem la tan reproduïda imatge de la planta en creu de Sant Fèlix d'Arrahona, i ens limitem a dir que, si hi hagué quelcom **no** és precisament allò. I que aquest «quelcom» es fa molt difícil de provar.

3. Quant al tercer punt que resulta de la prospecció, cal parlar del descobriment d'una important necròpolis alto-medieval, ben interessant, com hem vist, per la seva variada tipologia, i per la seva cronologia tan concreta si pensem que degué usar-se durant l'època de vigència de la parròquia, és a dir: dels segles IX-X fins a finals del XIV.

Sens dubte, degut a la seva troballa més o menys accidental, i a les distàncies que separen les diferents zones, el coneixement que d'ella puguem tenir és extremadament fragmentari. Destaquem, però, alguns punts:

En primer lloc, les zones excavades mostren un notable creixement de cementiri en extensió i en superposició. És curiós com precisament les tombes que semblen més antigues (la 20a i la 6) són les que es troben a llocs més distants, una ran de l'església i l'altra a mig camí del riu, cosa que sembla indicar que la necròpolis era ja considerablement estesa a principis del segle X. I, a més, en diferents punts s'observa, per sobre de les inhumacions E/O, una capa d'enterraments orientats N/S, que han d'obeir a una època més avançada en la qual imaginem que devia haver-hi canvis en el ritual o en les creences.

A propòsit del ritual, un altre problema que sembla plantejar el jaciment és el de les sitges. Les varies sitges a vegades tan properes als enterraments, que semblen obeir a un mateix mòbil i que al principi feien pensar en sitges d'ofrena. De fet, la disposició de les restes en el seu interior —quan n'hi havien— no n'és pas típica. Però, per altra banda, pensant en que siguin les restes d'un hàbitat del que no s'hagin trobat les traces, semblaria lògic suposar que fossin anteriors al cementeri, o es trobessin, en cas de ser contemporànies (com és l'única que ha donat material, la n.º 17), més o menys agrupades en una àrea poc o molt distant de les tombes, i no a tocar d'elles, i encara més, en una disposició que sembla buscada.

Ja hem dit, però, que érem molt lluny de poder treure conclusions vàlides d'un jaciment medieval que podem dir que està per explotar.

Esperem que, si un dia més o menys llunyà, un equip de medievalistes pot fer-se càrrec d'una excavació sistemàtica, sens dubte en podrà treure l'entrellat.

De moment, s'ha vist el que calia veure, i, a més, s'ha fet un descobriment. Bon balanç per a una campanya molt llarga, i no pas mancada de dificultats.

Sabadell, Maig del 77.

BIBLIOGRAFIA

BOSCH I CARDELLACH, A.: «Memorias de Sabadell y su término». Original a l'Arxiu Municipal de Sabadell.

CARRERAS COSTAJUSSÀ, Miquel: *Elements d'història de Sabadell*. Sabadell, 1932.

CASTELLS, Andreu. *L'Art Sabadellenc*. Sabadell, 1961.

LLOBET, C. MORRAL, E. ROIG, A.: *Prospeccions arqueològiques a Sant Nicolau*. Sabadell, 1976.

MAS GOMIS, Lluís. *Razón topográfica del emplazamiento de la primera sede parroquial de Sant Fèlix de Arrahona en relación al trazado de la vía Augusta*. Sabadell, Butlletí del Museu de Sabadell, n.º 8, octubre 1964.

RENOM, Vicenç. *Diari d'excavació*. Inèdit. (Guardat al Museu d'Història de Sabadell).

VILA CINCA, Joan. *Memoria dels treballs realitzats en les excavacions dels voltants del Santuari de Nostra Senyora de la Salut de Sabadell*. Sabadell, 1913.

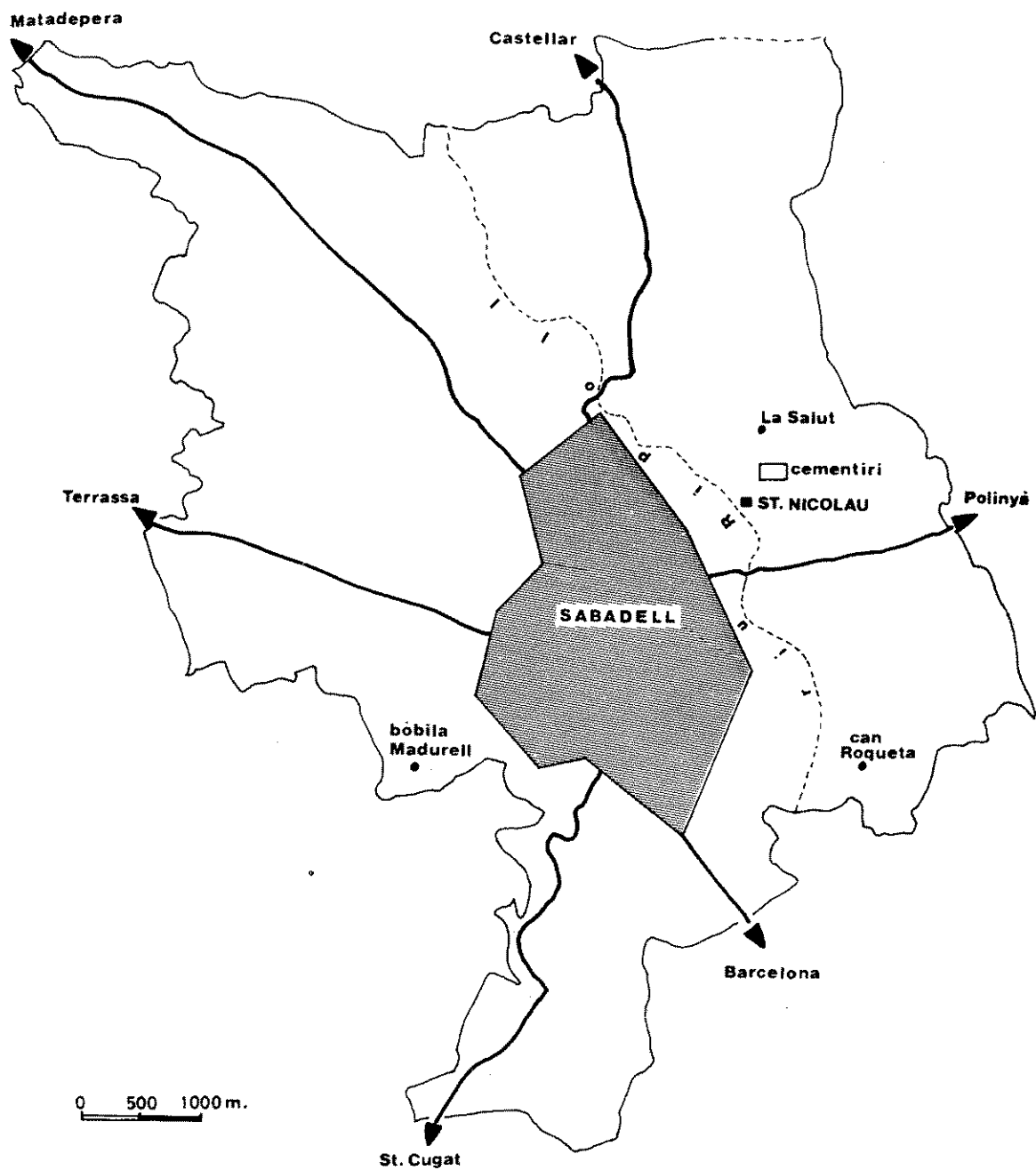
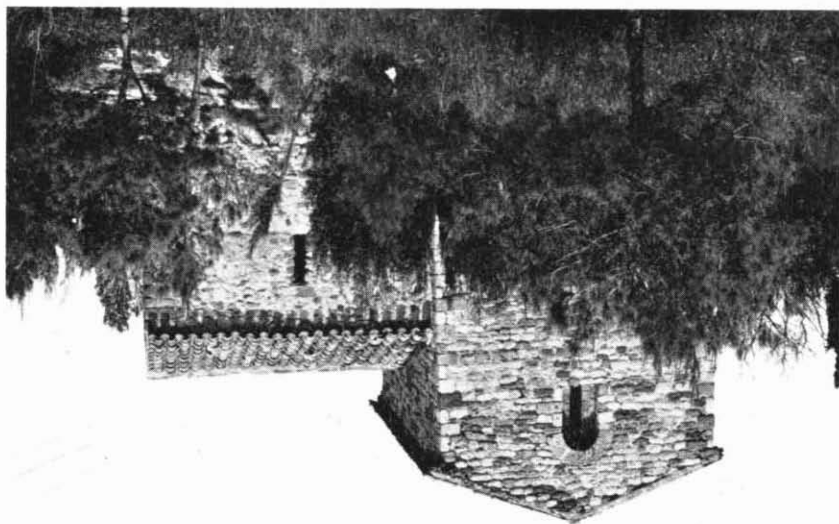

Figura 1. Situació del jaciment.

B

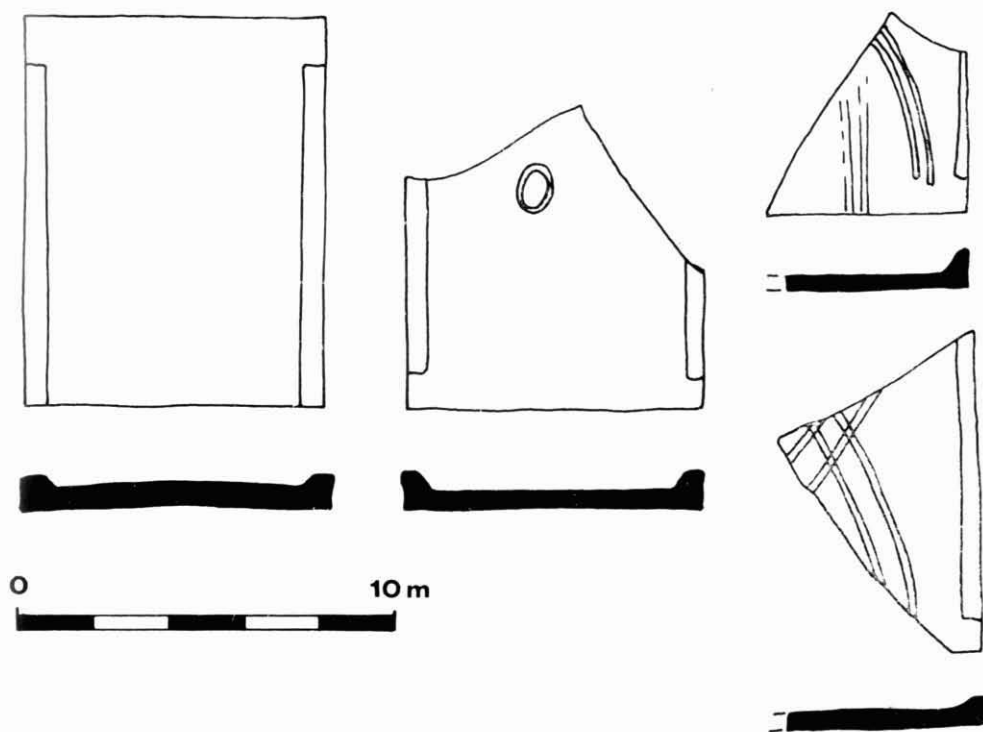
Figura 2. A: El conjunt de les capelles. La de la dreta és la més antiga. B: paret Nord de la nau romànica, amb l'arc cegada i l'arrencament de l'arc Nord-Sud.

A

A

B

Figura 3. A: s'observa bé l'arrebossat de la jamba de l'arcada ara cega de la paret Nord. B: tipus de tègules de Sant Nicolau (sepultura 20 a).

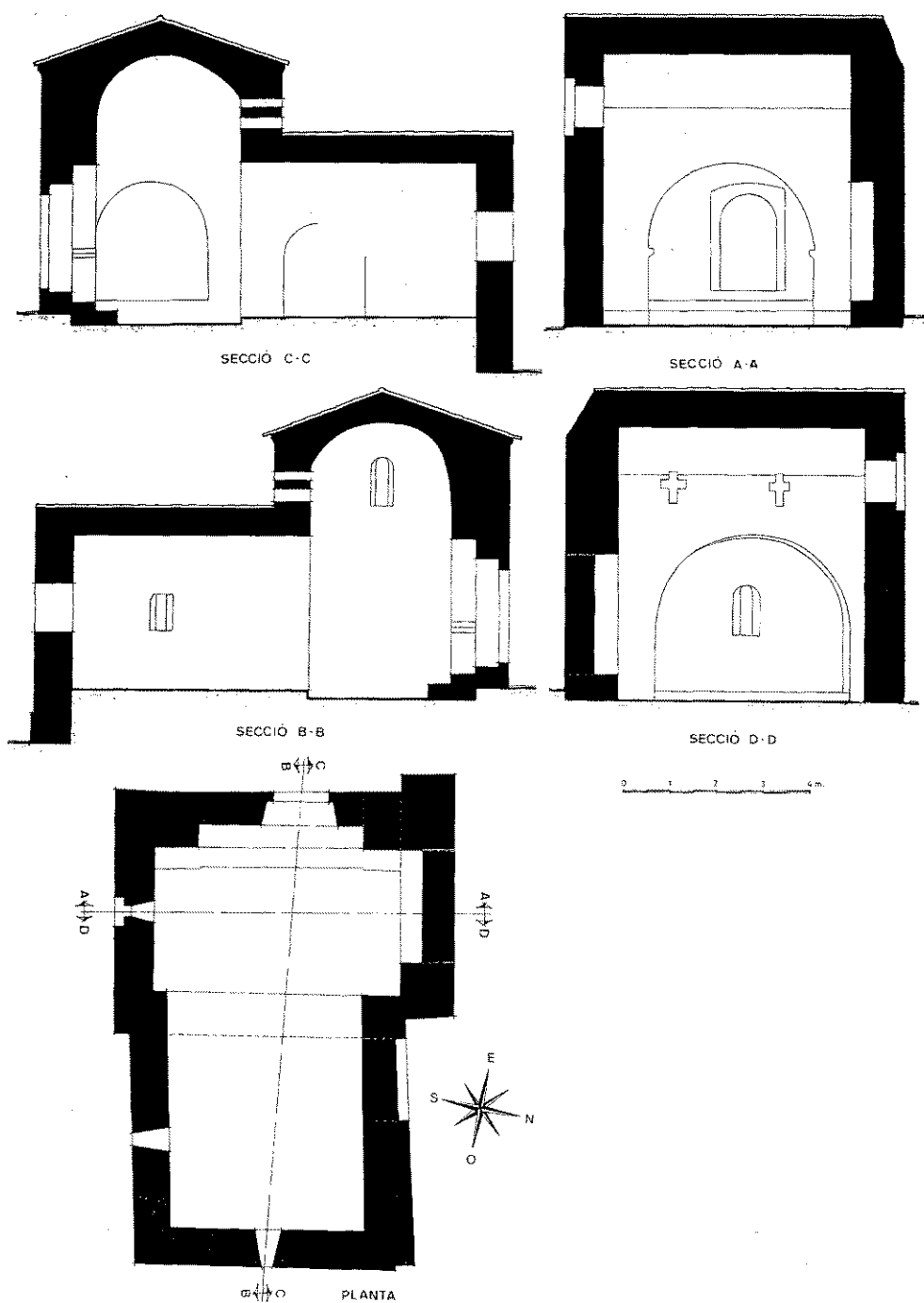

Figura 4 A. Plànols de Sant Nicolau, aixecats durant aquests treballs.

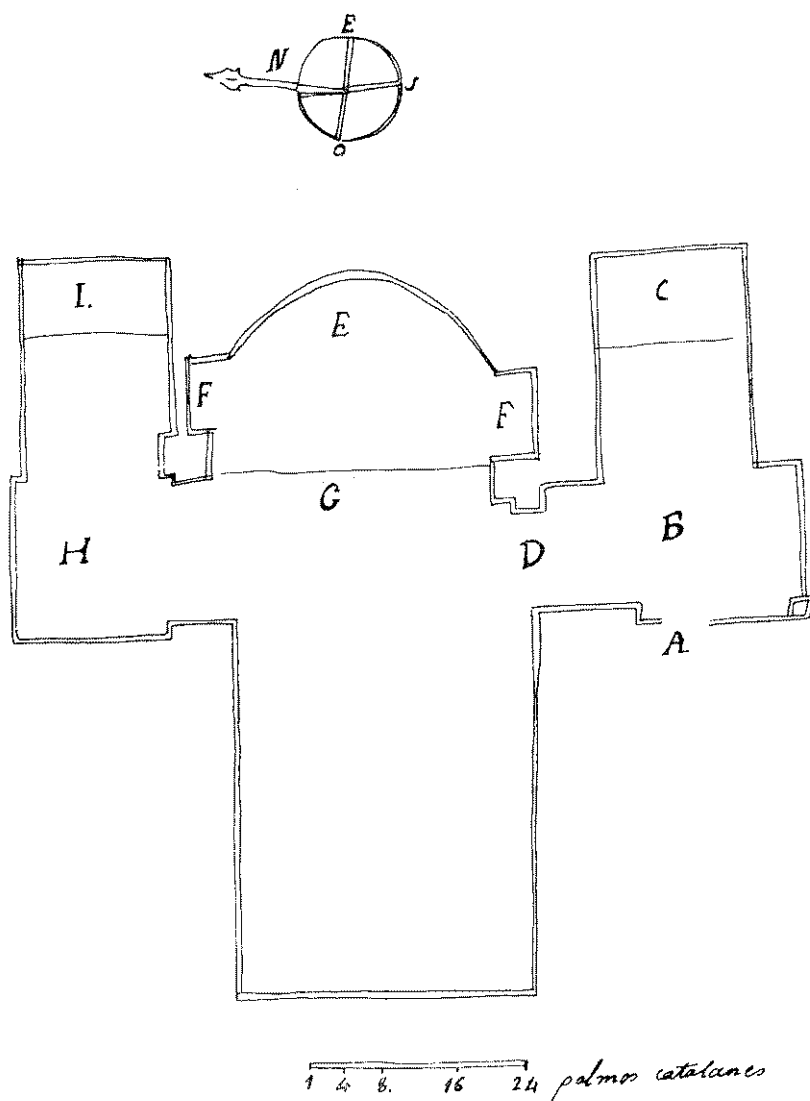

Figura 4. Planta de Sant Nicolau dibuixada el 1793 pel Dr. Bosch i Cardellach.

1932
1947
EXCAVACIONS
A SANT NICOLAU
PER EN
VICENÇ
RENOM
COSTA

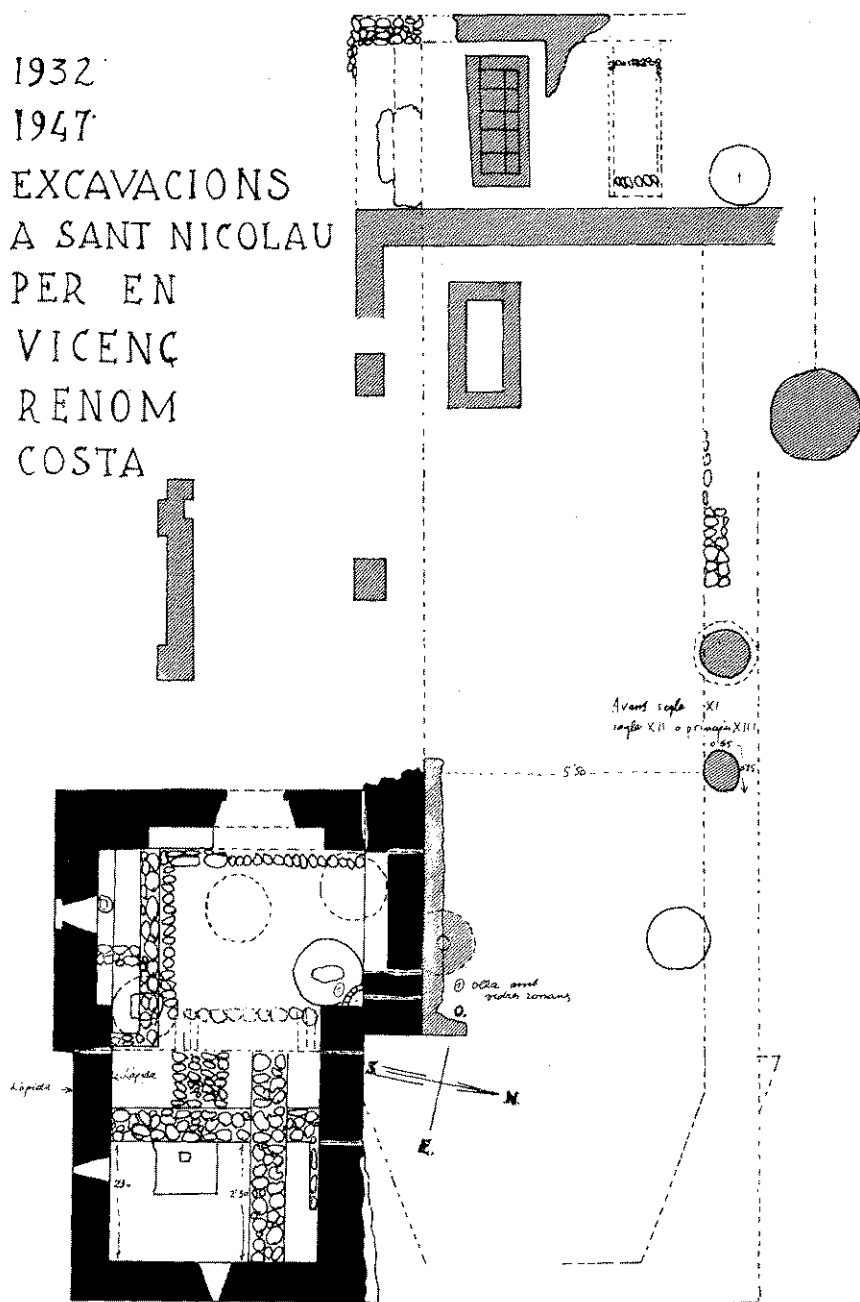

Figura 5. Croquis de les excavacions del Sr. Renom, dibuixat per ell mateix.

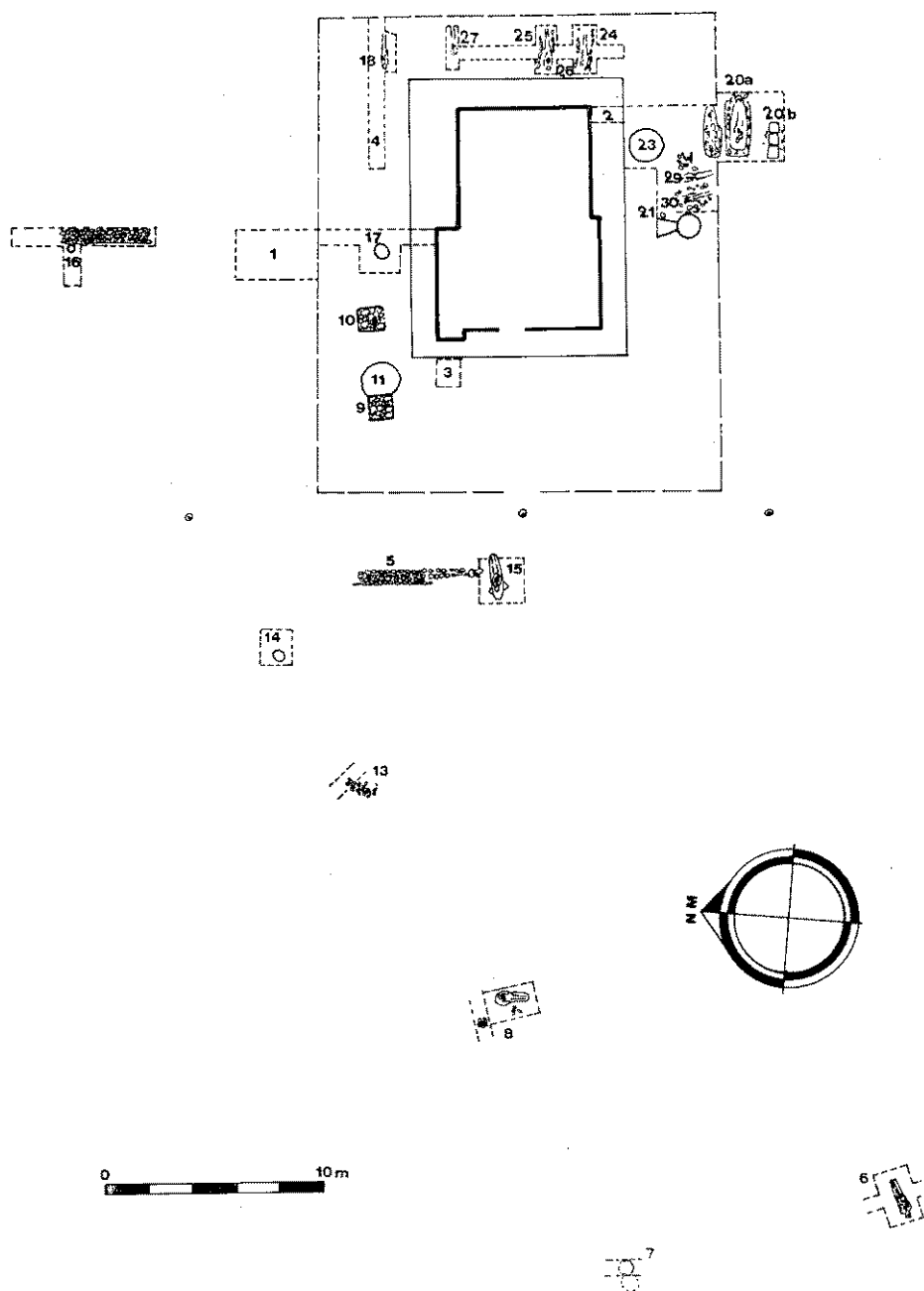

Figura 6. Plànol general de la campanya 1976/77.

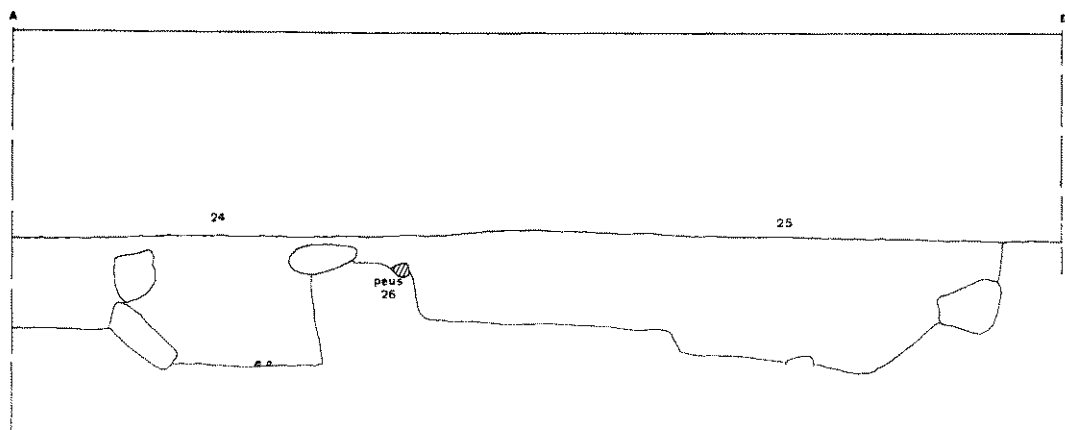
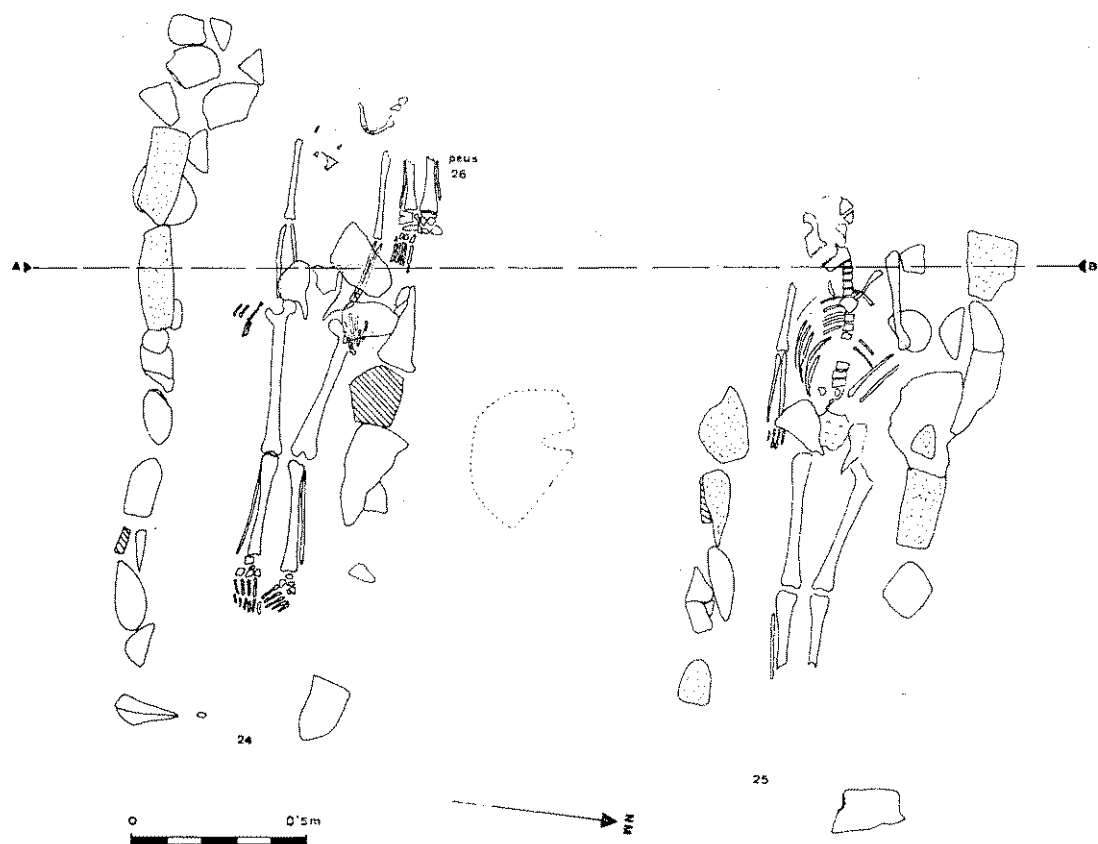
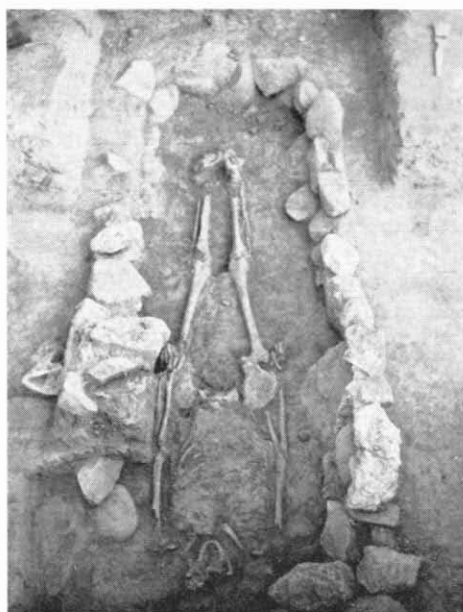

Figura 7. Conjunt Est.

A

B

C

Figura 8. Conjunt Est. A: n.º 25, B: n.º 24; C: n.º 26.

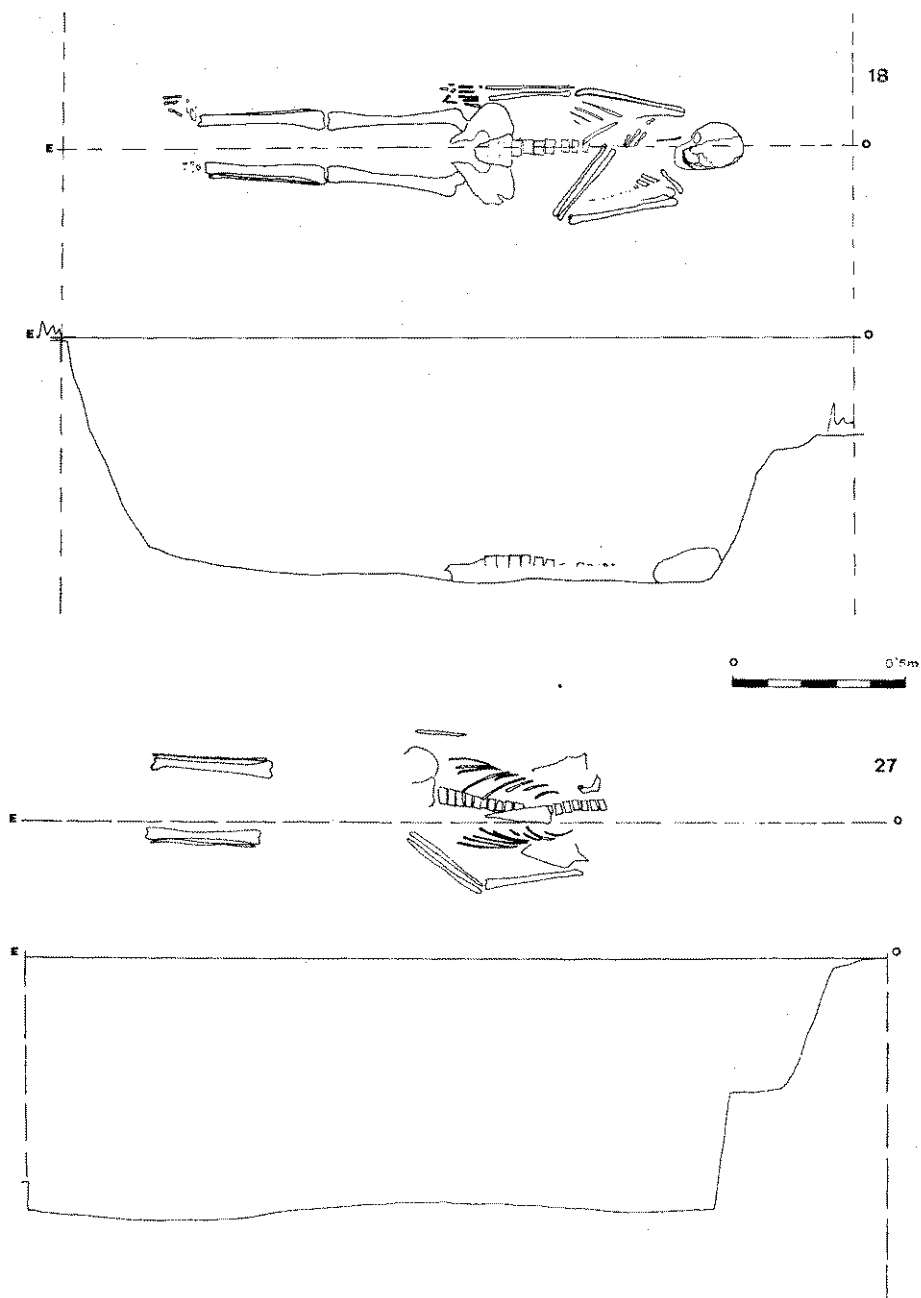
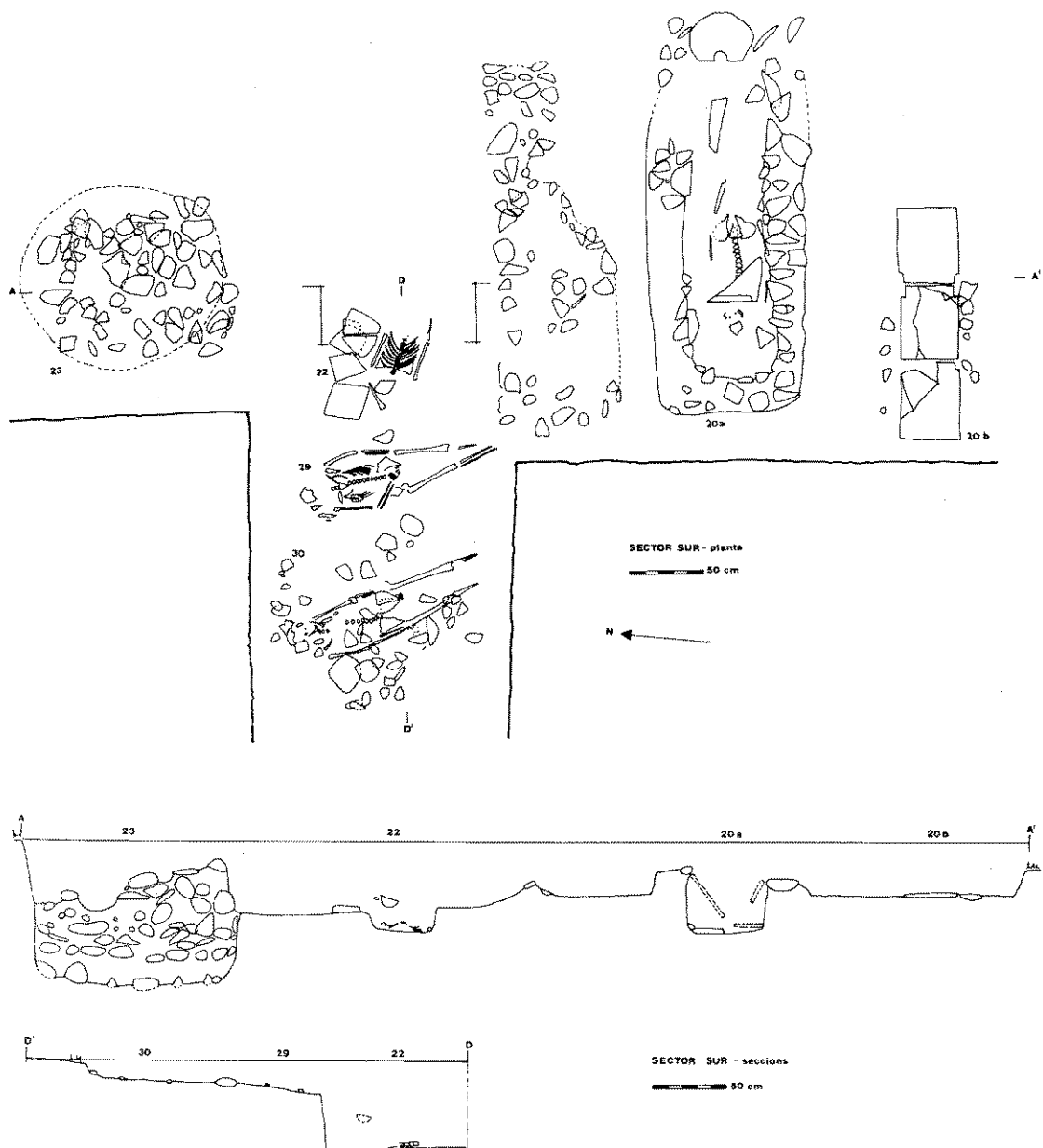
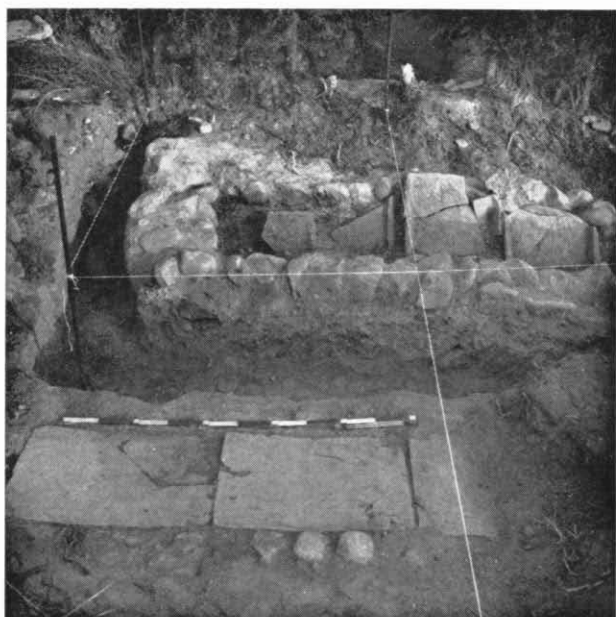

Figura 9. Inhumacions 18 i 17.

Figures 10 i 11.

A

B

Figura 12. A: Ncs. 20 a i b.
B: enterrament 20 a.

A

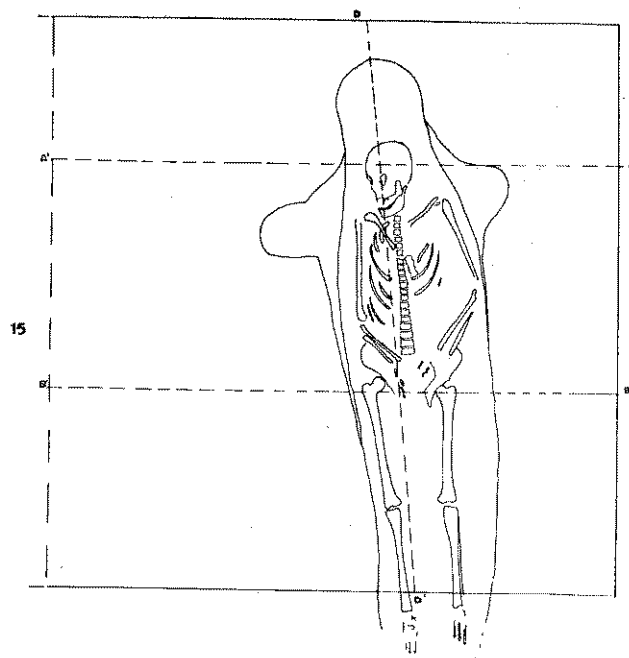
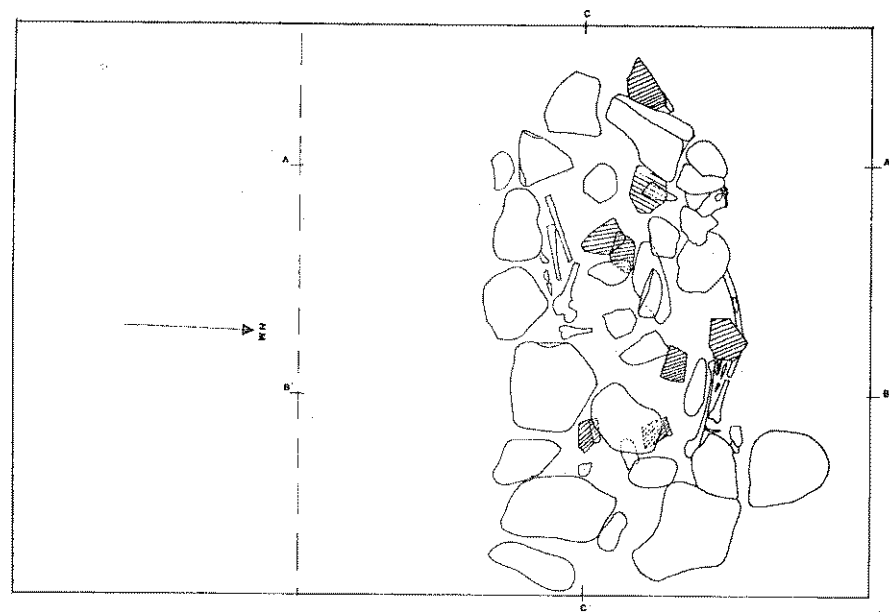

B

C

Figura 13. A: n.º 21; B: n.º 29;
C: n.º 15, aspecte de la fossa
al començar l'excavació.

0 0'5m

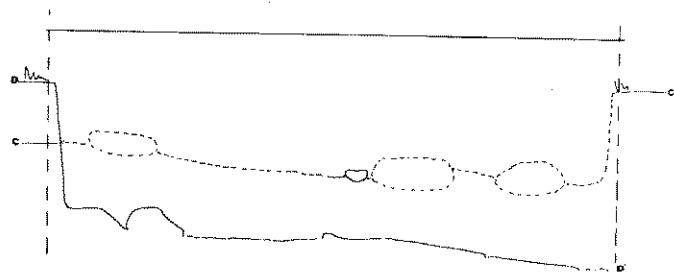
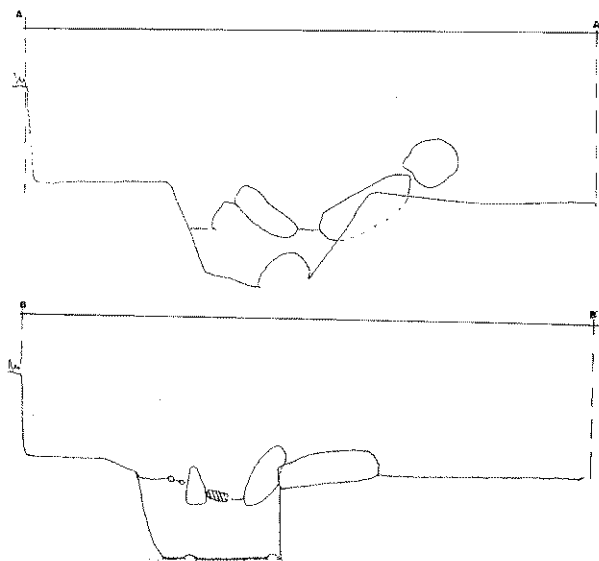

Figura 14. Enterrament n.º 15.

A

B

C

D

Figura 15. A: enterrament inferior n.º 15; B: n.º 6, amb les lloses; C: n.º 6 ja excavat. D: n.º 18.

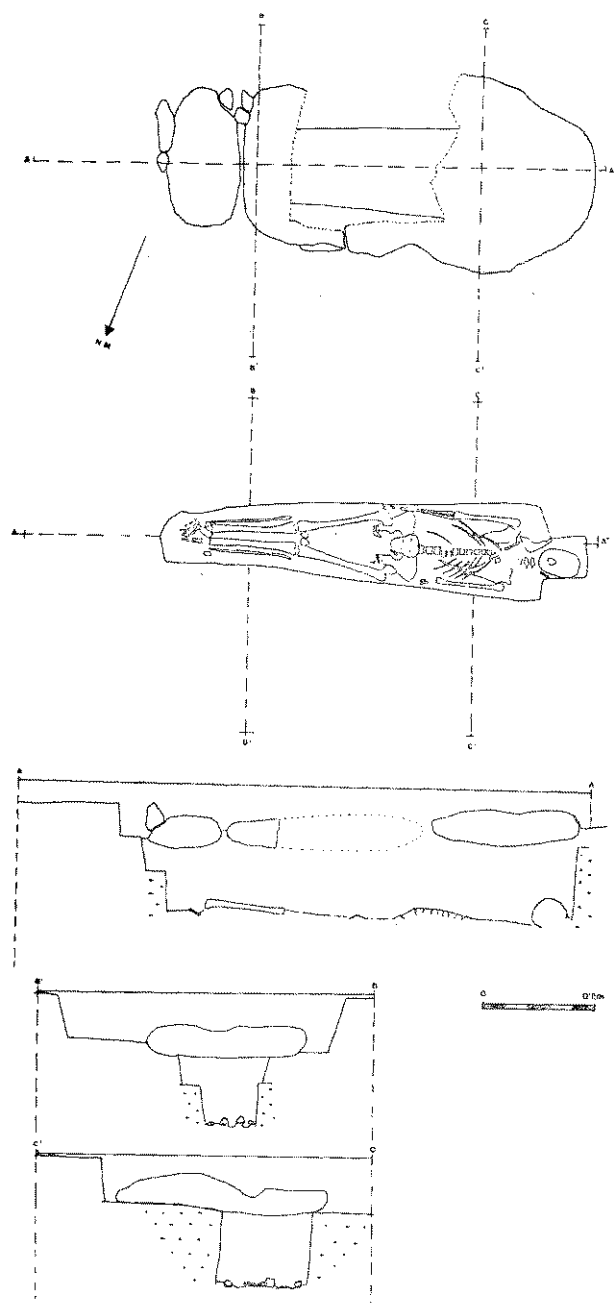
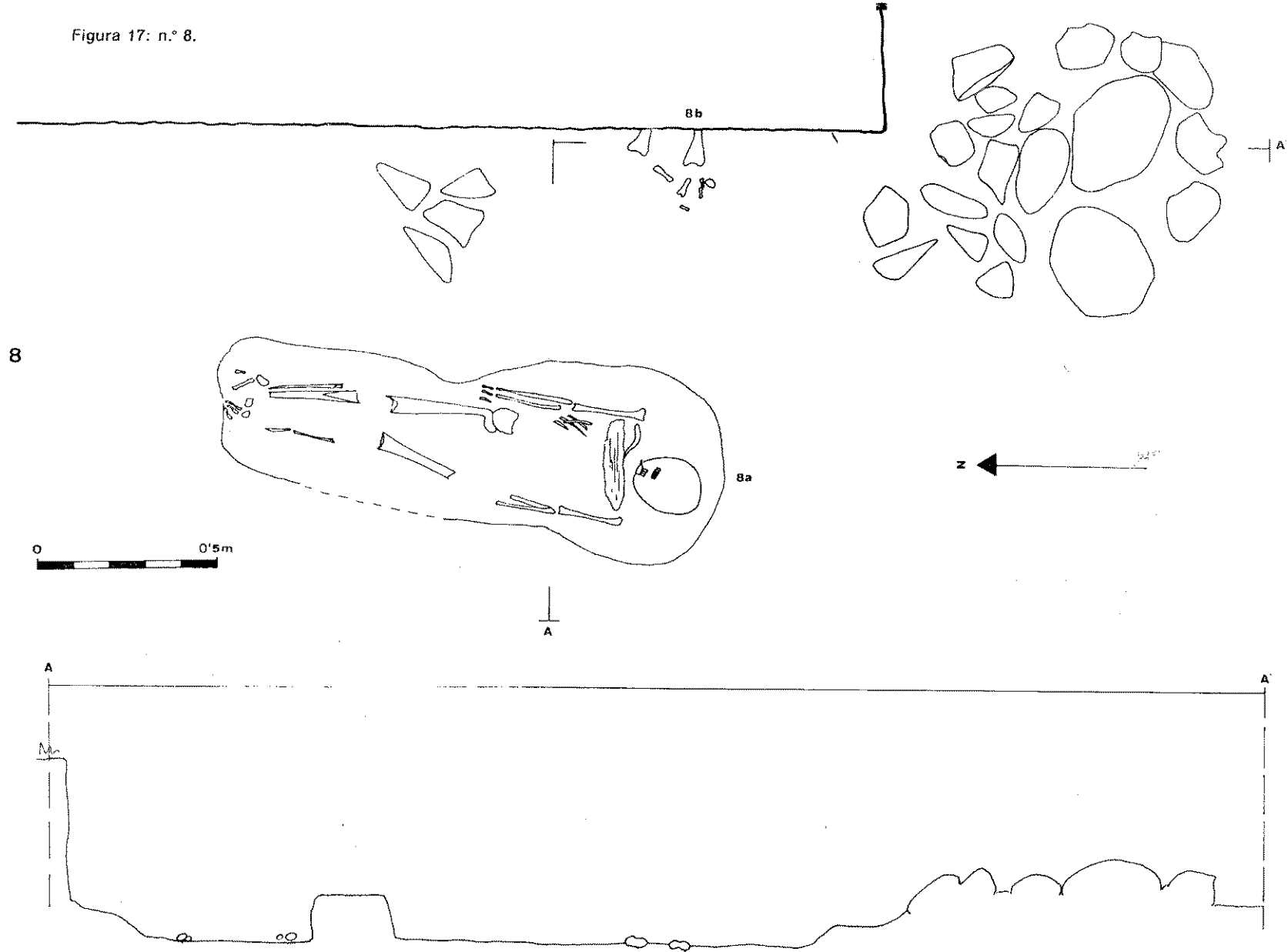
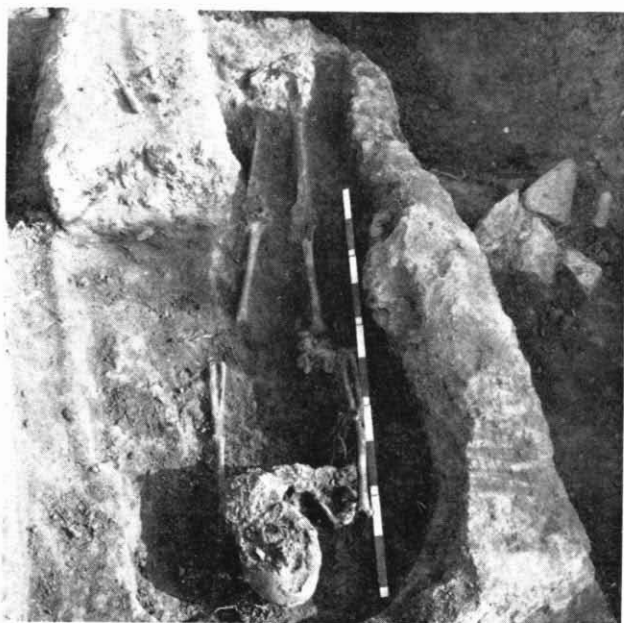

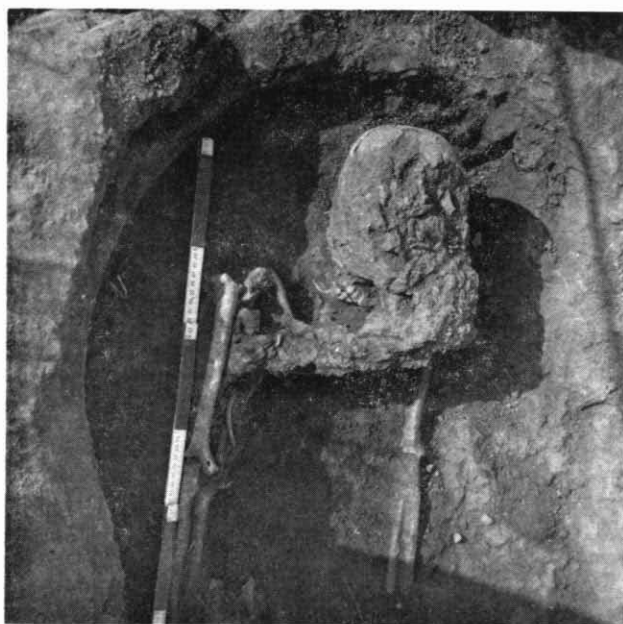
Figura 16. Enterrament n.º 6.

Figura 17: n.º 8.

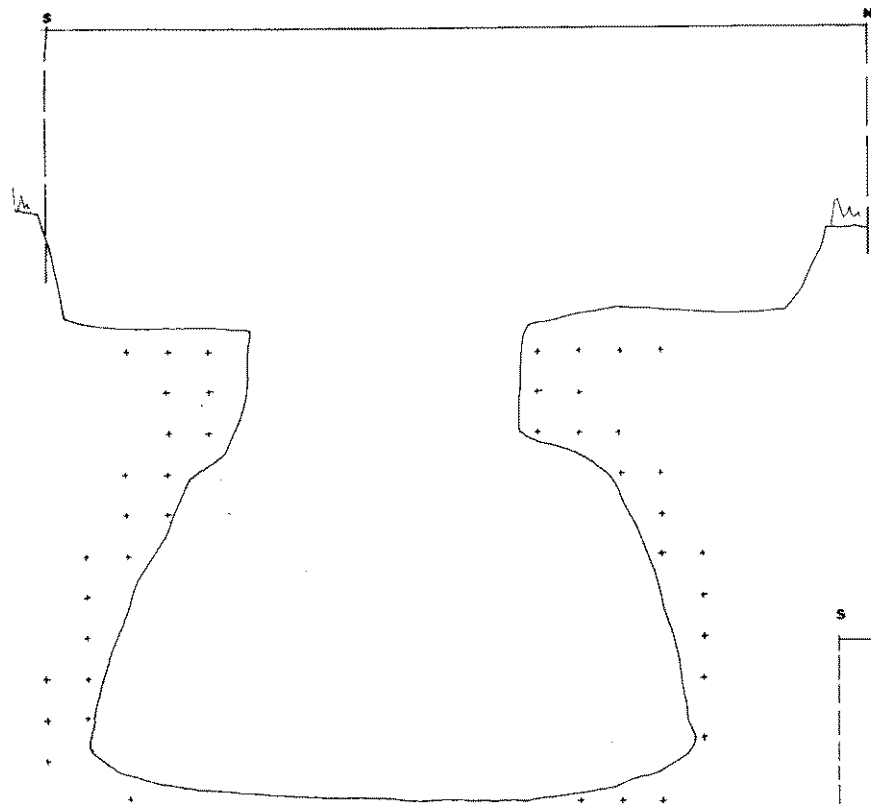
A

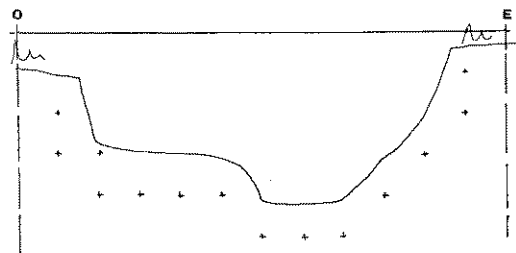
B

Figura 18. Enterrament n.º 8.
A: en curs d'excavació. B: detall de l'anterior. Observeu el crani girat i la fusta sobre el coll.

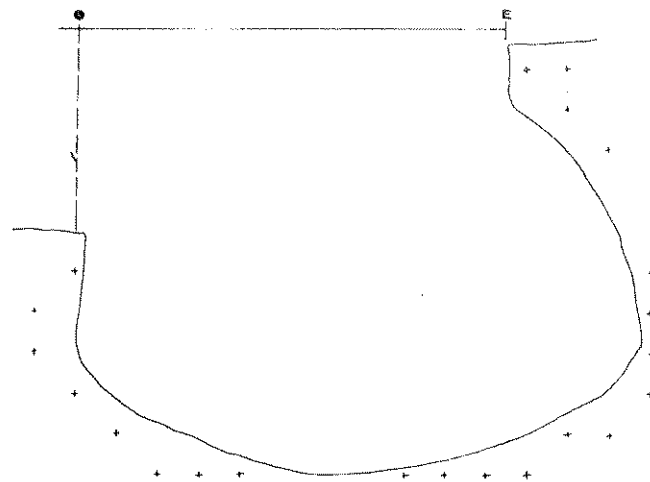
Figura 19. Les sitges.

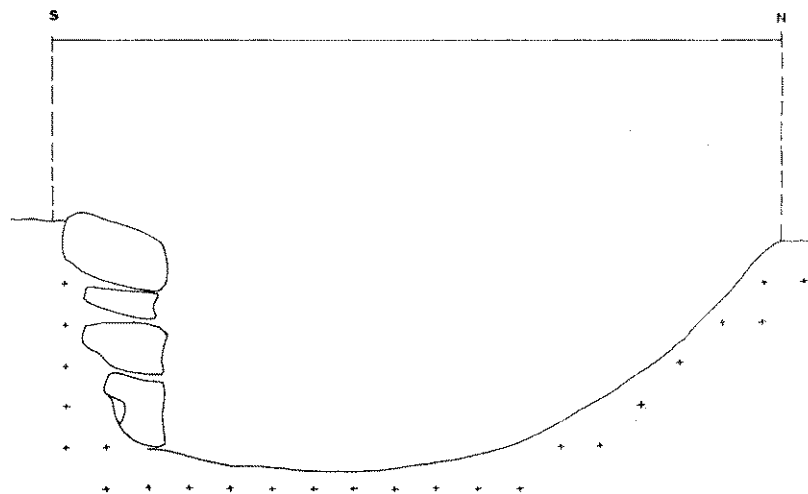
14

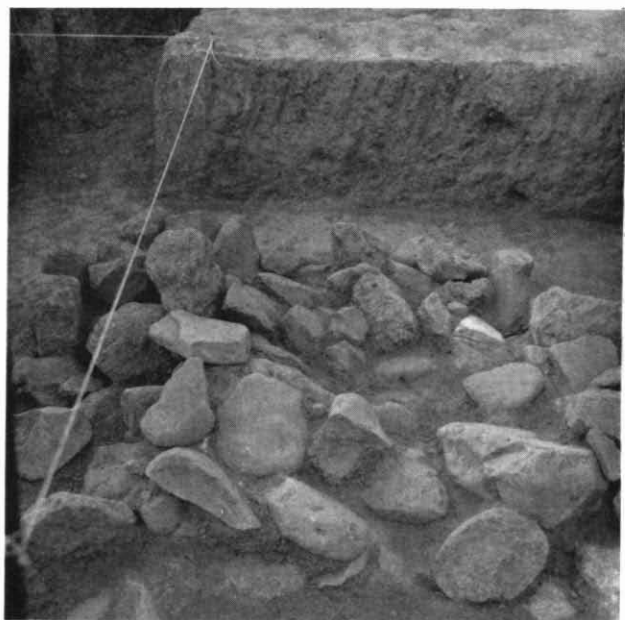

17

7

A

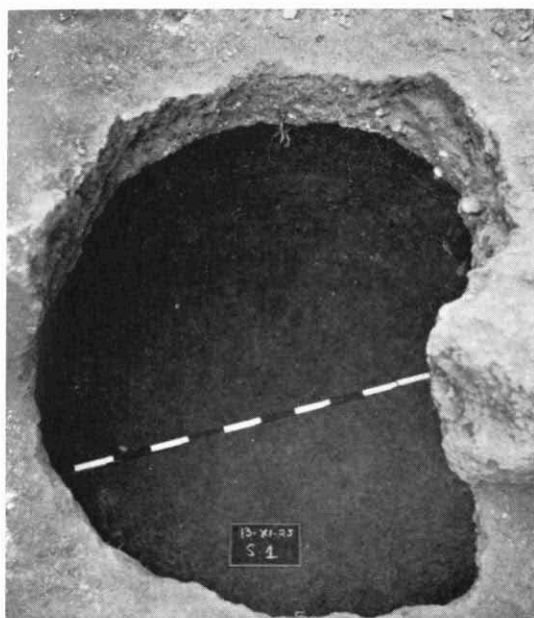
Figura 20. A: la sitja n.º 23 al començar l'excavació. B: id., al concretar-se la forma. C: fossa oberta ran del pilar n.º 9.

B

C

A

B

C

D

Figura 21. A: sitja n.º 17; B: sitja n.º 7; C: sitja n.º 14; D: gerra de la masia (16).

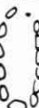
	E-O	S N	exc.	no exc. o inc.										fossa	reutil.
24															
25															
26															
18															
27															
20 a															
20 b															
22															
28															
29															
30															
21															
15															
8 a															
8 b															
6					?										
6 b															
6 c															

Figura 22. Intent de tipologia dels enterraments descoberts.

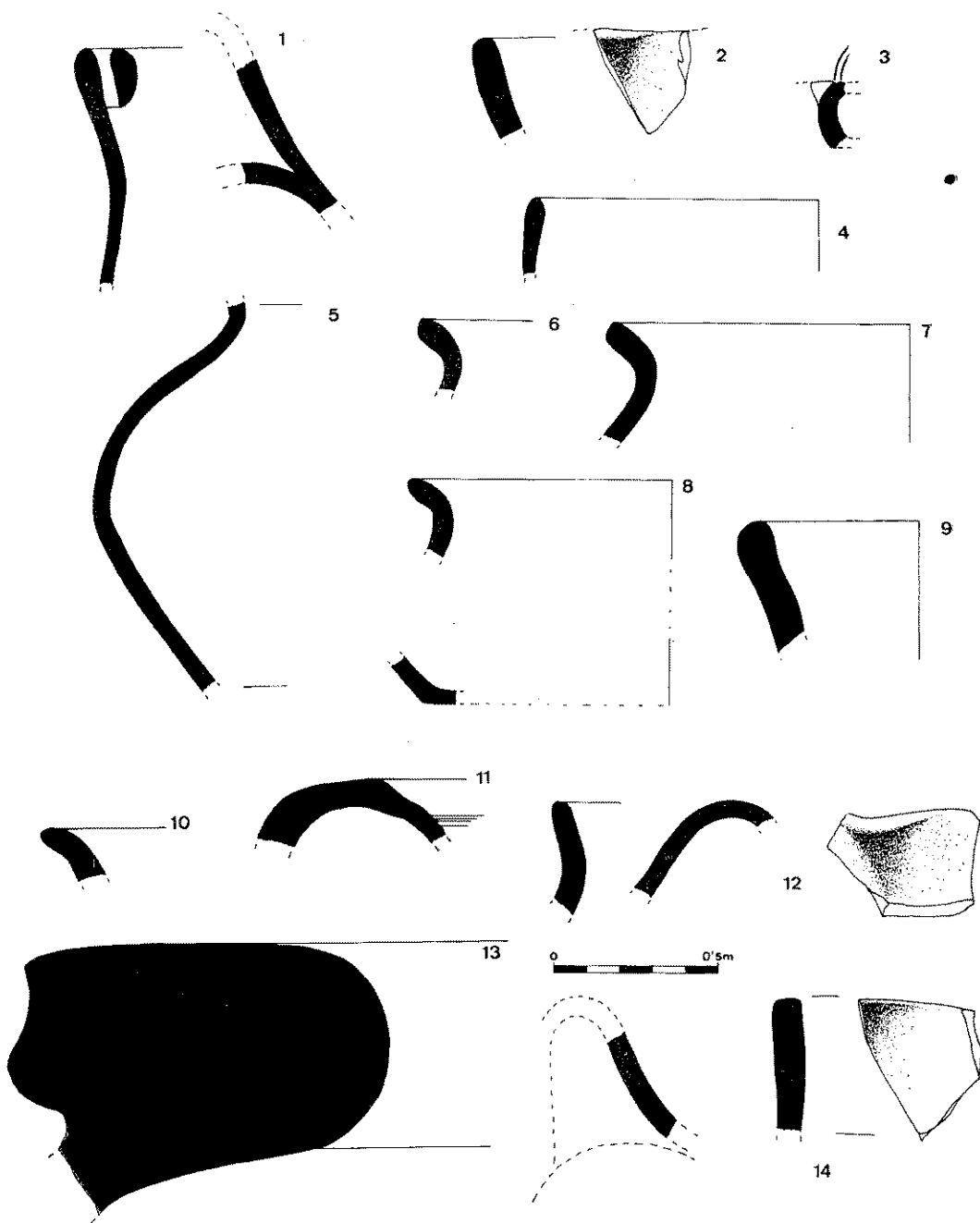

Figura 23. Núms. 1 al 9: formes ceràmiques de la sitja 17. Núms. 10 i 13, del pilar n.º 9; n.º 11, procedent de l'enterrament n.º 22, n.º 12, del n.º 27. n.º 14, peça semblant a l'anterior i trobada en superfície.

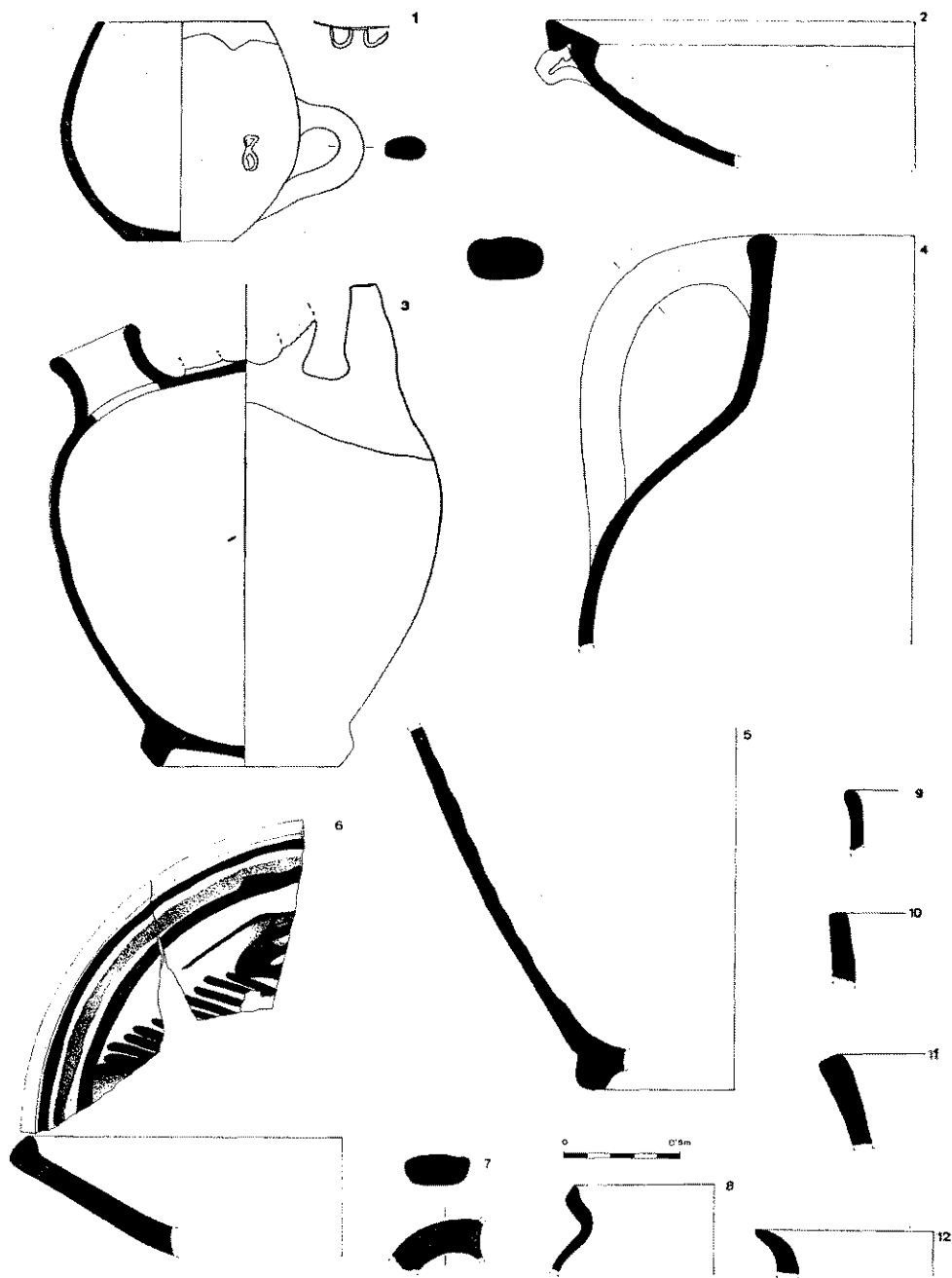

Figura 24. Núms. 1 a 5, peces procedents de l'interior de la gerra de la masia [16]; la resta són materials de superfície, excepte el n.º 6, que procedeix de l'interior de l'argamassa del mur que cega la paret Nord de la nau romànica.